

A
HERMAN
OTTÓ
MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

LXI. (2022)

HERMAN OTTÓ MÚZEUM
A TUDOMÁNYOK ÉS MŰVÉSZETEK KINCSESHÁZA

ANNALES
MUSEI
DE HERMAN
OTTÓ
NOMINATI
2022

ANNALES MUSEI DE HERMAN OTTÓ NOMINATI

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM
ÉVKÖNYVE
LXI.

MISKOLC
2022

Jahrbuch des Herman Ottó Museums, Miskolc (Ungarn)
Yearbook of the Herman Ottó Museum, Miskolc (Hungary)
Les Annales du Musée Herman Ottó, Miskolc (Hongrie)

Főszerkesztő:
SZOLYÁK PÉTER

Szerkesztette:
TÓTH ARNOLD

A szerkesztésben közreműködött:
CSENGERI PIROSKA

Technikai szerkesztő:
WATAH VERONIKA EDINA

ISSN 0544-4225

Borítóterv:
FEKETE RÓBERT, SZOLYÁK PÉTER

Lektorálta:
Gyulai Éva, Hegyessy Gábor, Papp Szilárd, Pósa Patrícia,
Simon Zoltán, Sziszkoszné Halász Dorottya, Tringli István, Viga Gyula

Angol fordítás:
Medve Csaba és a szerzők

Borítóképek (balról jobbra):

1. Sárospataki fehér tányér (Kazinczy Ferenc Múzeum, fotó: Szoboszlai Marcell)
White plate from Sárospatak (Kazinczy Ferenc Museum, photo by Marcell Szoboszlai)
2. Bocskai-öltöny, 1941, Miskolc, Boros Gábor angol úriszabó készítette
(Herman Ottó Múzeum, fotó: Mészáros Viktória)
*Bocskai formal wear, Miskolc 1941, made by bespoke tailor Gábor Boros
(Herman Ottó Museum, photo by Viktória Mészáros)*
3. Az egri káptalan oklevele és függőpecsétje, 1519. aug. 26.
(MNL OL DL 6549; digitalizálás: MNL OL)
*The letters patent and seal of the Cathedral Chapter of Eger (Agria), August 26, 1519.
(MNL OL DL 6549; digitized by MNL OL)*

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap Közgyűjtemények Kollégiuma támogatta.

Kiadja a miskolci Herman Ottó Múzeum
Felelős kiadó: Dr. Szolyák Péter PhD, múzeumigazgató

Nyomda és kötészet: Kapitális Nyomdaipari Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József ügyvezető igazgató

TARTALOM

TERMÉSZETTUDOMÁNY

DOBRONOKI Dalma

A Zempléni-hegység és környékének zuzmói Főriss Ferenc gyűjteményében7

RÉGÉSZET

BONDÁR Mária – GUCSI László

Különleges késő rézkori leletgyűjtemény Csincseről. Újabb kocsimodellek 23

GYULAI Ferenc – HAJDU Melinda – KOVÁCS Nikolett – MISKOLCZI Melinda – NÉMETH Attila

Régészeti lelőhelyek archaeobotanikai vizsgálata Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 39

BOCSI Zsófia – FAZEKAS Gyöngyi – GIBER Mihály

Beszámoló a bükkzsérci római katolikus templom előzetes műemléki kutatásáról..... 85

MISKOLCZI Melinda

A Herman Ottó Múzeum régészeti kutatásai 2021-ben 127

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

GYULAI Éva

Jobbágytelekből nemesi birtok – Máthé Benedek 1519. görömbölyi adománya..... 151

GULYÁS László Szabolcs – KÖVÉR Adrienn

Magyar nyelvű ingatlanszerződések a sátoraljaújhelyi levéltárban (1572–1763).

Forrásközlés – az iratok regesztái 165

KAPUSI Krisztián

A történelmi Miskolc utcanevei a modern korban (1880–1989)..... 181

VÁMOSI Katalin

Hogyan lesz egy neves szabóból a Méretes Ruházati Szövetkezet fiókvezetője?

Boros Gábor (1910–1987) miskolci férfiszabó kálváriája az angol úriszabóságtól a konfekcióig..... 207

KIS József

Miskolc környéki tömeggyilkosságok a vészidőszak idején..... 219

NÉPRAJZ

BODNÁR Mónika

Bódva-völgye textilkultúrája – A Laki-Lukács László-féle textilgyűjtemény..... 241

DARMOS István

A néprajzi gyűjtemény gyarapodása a Petőfi Irodalmi Múzeum Kazinczy Ferenc Múzeumában..... 263

KÖZLEMÉNYEK

KOVÁTS Kornél

„A megszépített múlt a megszépített jelen záloga.” – több, mint 40 év

a Herman Ottó Múzeum szolgálatában. Tíz éve hunyt el Kováts Tibor restaurátor 273

Szerzői útmutató 287

TABLE OF CONTENTS

NATURAL SCIENCE

DOBRONOKI, Dalma

Lichens of the Zemplén Mountains and their surroundings in Ferenc Főriss's collection7

ARCHAEOLOGY

BONDÁR, Mária – GUCSI, László

A remarkable Late Copper Age assemblage from Csincse. A set of new wagon models.....23

GYULAI, Ferenc – HAJDU, Melinda – KOVÁCS, Nikolett – MISKOLCZI, Melinda – NÉMETH, Attila

Archaeobotanical investigations of archaeological sites in Borsod-Abaúj-Zemplén County39

BOCSI, Zsófia – FAZEKAS, Gyöngyi – GIBER, Mihály

Report of the prior monument research of the Roman Catholic Church of Bükkzsérc.....85

MISKOLCZI, Melinda

Archaeological research at the Herman Ottó Museum in 2021 127

HISTORY

GYULAI, Éva

Noble estate from a serf's plot – Donation of Benedek Máthé in Görömböly, 1519..... 151

GULYÁS, László Szabolcs – KÖVÉR, Adrienn

Hungarian real estate purchase agreements from the archive of Sátoraljaiújhely (1572–1736)..... 165

KAPUSI, Krisztián

Street names of the historic city of Miskolc in the Modern Era (1880–1989) 181

VÁMOSI, Katalin

From renown tailor to the manager of the Clothing Cooperative. The hardships of gentlemen's tailor Gábor Boros (1910–1987), from bespoke tailoring to made-to-measure clothing.....207

KIS, József

Mass murders in the area of Miskolc during the Holocaust219

ETHNOGRAPHY

BODNÁR, Mónika

The textile culture of the Bódva Valley – the textile collection of László Laki-Lukács241

DARMOS, István

Acquisitions of the ethnographic collection in the Kazinczy Ferenc Museum of the Petöfi Literary Museum263

PROCEEDINGS

KOVÁTS, Kornél

A beautified past is the key to a beautiful present – Over 40 years in service of the Herman Ottó Museum. Ten years after the passing of restorer Tibor Kováts.....273

Author's guide.....287

MISKOLC KÖRNYÉKI TÖMEGGYILKOSSÁGOK A VÉSZKORSZAK IDEJÉN*

Kis József

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, Miskolc

Absztrakt: A nyilas vézkorszak után Miskolc környékén számos tömegsír tártak fel, köztük Létrástetőn és Gadótanyán. E két helyszín azért is fontos, mert mind a II. világháború után, mind a nyilasok ellen indított büntetőeljárásokat lezáró 1960-as évekbeli nyomozások során vizsgálatot folytattak le ezen tömeggyilkosságok ügyében. Jelen tanulmány célja az 1945–1950 közötti népbírói, az 1953–1955-ben lefolytatott megyei bírósági és az 1965-ben, a megyei rendőrfőkapitányság Politikai Osztálya által vezetett nyomozások anyagainak összevetése és elemzése.

Kulcsszavak: Holocaust, tömeggyilkosság, zsidó közösség, német megszállás, nyilaskeresztes párt

TÖMEGGYILKOSSÁGOK MISKOLC KÖRNYÉKÉN

Beránné Nemes Éva 1971-es tanulmányában foglalkozott a történészek között elsőként a Miskolc környékén végrehajtott tömeggyilkosságokkal. Megállapítása szerint az elkövetők nyilas fegyveres pártszolgálatosok voltak, akikkel összefüggésben a Bükkben Létrástetőn, Hollóstetőn, Szentléleken és Bikarét erdőrészen (vagyis Bükkzentkereszten), valamint Arnóton, Görömböly határában, továbbá Miskolc területén Bábonyibércen, Kőporoson, a Szondi-telepen találtak tömegsír, valamint Szentléleken 97 ember kivégzéséről „tanúskodott a sír feltárása”. Információi azonban részben tévesek voltak. Lábjegyzetében már maga pontosított kissé, amikor Szentlélek esetében már csak azt állította, hogy ott egy nyilas csoport 97 ember kivégzésével dicsekedett

(BERÁNNÉ 1971, 35, 46). E kérdésre tanulmányunk későbbi részében még visszatérünk.

A Beránné által megjelölt helyszínek közül – Szentlélekhez hasonlóan – Bábonyibércen, Kőporoson és a Szondi-telepen nem találtak tömegsír, erre sem korabeli irat, sem sajtóhíradás nem ismert. Beránné forrásként a Felvidéki Népszava című miskolci napilap egy-egy lapszámát jelölte meg, állítását azonban a megjelölt újságszámok nem erősítik meg. Az érintett lapszámokban valóban találni egy cikksorozatot „Végig a város peremén” címmel, amely a Bábonyibércről,¹ Kőporosról² és a Szondi-telepről³ szól, ezen írások azonban nem tömeggyilkosságokról tudósítottak, hanem a szerző, Sárközi Andor az adott terület infrastruktúrájára, szociális és közegészségügyi nehézségeiről cikkezett.

A zsidók elleni Miskolc-környéki tömeggyilkosságok ügyével később Tihanyi Endre és Csíki Tamás

* A tanulmány a „Faluk a városban – Miskolc városrészeinek társadalomtörténete, kulturális változásai a 19–20. században” c. K 135501 sz. OTKA-kutatás keretében valósult meg.

1 Ázsiai állapotok a bábonyibérci Újtelepen. *Felvidéki Népszava*, 1947. május 11.

2 A Kőporos kívánságai. *Felvidéki Népszava*, 1947. június 15.

3 Kétezer lélek vergődik összezsugorodva a Szondi-telep 360 apró lakásában. *Felvidéki Népszava*, 1945. május 25.

foglalkoztak, s elkövetőkként mindketten visszavonuló nyilasokat és SS-különítményeket neveztek meg (TIHANYI 1985, 6; CSÍKI 2001, 345). Tanulmányunk célja ezen tömegmészárlások és az azt követő vizsgálatok történetének ismertetése, kiemelten a lehetséges elkövetők megnevezésére.

AZ SS-SONDERKOMMANDO ÉS A GESTAPO MISKOLC

A német megszálló alakulatok 1944. március 19-én este vonultak be Miskolcra. Kezdetben két iskola épületét foglalták le. A Fráter György kir. katolikus gimnázium alagsorában helyezték el az északi terület légvédelmi parancsnokságát, a Soltész Nagy Kálmán utcai Ipari Szakiskolában pedig a katonai parancsnokság rendezkedett be. Emellett más ingatlanokat is igénybe vettek a város területén (BERÁNNÉ 1971, 17–18).

A Gestapo azonnal megkezdte működését és sorra tartóztatták le azon közéleti személyiségeket, akiket a Német Birodalom érdekei szempontjából megbízhatatlannak tartottak. A város szociáldemokrata vezetői ezután – Rónai Sándor miskolci titkár, Kopácsi József és mások – a nagykanizsai internálótáborba kerültek fogságba (BERÁNNÉ 1971, 19, 23).

A letartóztatásokat az SS Miskolcon székelő alakulata hajtotta végre Schmidtke százados vezetésével (BERÁNNÉ 1971, 23), akinek munkáját egy Kaufmann nevű tolmács segítette. A miskolci SS és SD parancsnokság székhelyét a Csengey Gusztáv utca 15. szám alatt rendezte be. A Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD (KdS) – az iratokban egyszerűen SS Sonderkommando – parancsnoka az első hónapokban⁴ dr. Seisler SS-Sturmbannführer volt, mellette különböző alakulatok élén parancsnoki rangban szerepelt a már említett Schmidtke SS-Untersturmführer, dr. Bauer

SS-Sturmbannführer, dr. Richter SS-Sturmführer,⁵ May SS-Untersturmführer,⁶ Bün (vagy Brüning⁷) SS-Hauptsturmführer, Styedry SS-Obersturmführer politikai osztályfőnök és Reiner Gottstein SS-Sturmbannführer.⁸

A felsoroltak közül csupán Reiner Gottsteinről rendelkezünk részletes információkkal. Ő 1944-márciusában került Magyarországra, kezdetben a biztonsági rendőrség (SD) kassai, majd a miskolci kirendeltségét (Kommando der Sicherheitspolizei) vezette és részt vett a zsidóság deportálásában. 1944. július 22-től az SD budapesti parancsnokaként folytatta pályafutását, a nyilas hatalomátvétel idején részt vett Horthy Miklós fiának elrablásában és a budai vár elfoglalásában, majd a Nemzeti Számonkérő Szervezettel együttműködve katonaszökevények, bujkáló zsidók és ellenállók elleni nyomozásokat vezetett, egysége több tömeggyilkosságot hajtott végre. Gottstein a visszavonulás idején lelte halálát, 1945. február 13-án halt meg a Budapesttől 20 kilométerre lévő Tök mellett.⁹

Dr. Seisler 1944. szeptember 5-től – más adat szerint október 1-től¹⁰ – dr. Bauer Sturmbannführer váltotta az alakulat élén, ő azonban adataink szerint csak névleges parancsnok volt, a tényleges irányítás May Untersturmführer, Brüning Hauptsturmführer, és Styedri Obersturmführer Sonderkommando-parancsnokok kezében volt.¹¹

1944 márciusában, mikor az SS-Kommando Miskolcon letelepedni készült, Miskolc város zsidó tanácsa útján különféle berendezési tárgyakat követelt zsidó lakásokból, utóbb az alakulat tisztjeit zsidó lakásokban helyezték el. 1944 novemberében – a menekülés idején – ezen lakásokból különböző berendezési tárgyakat vittek magukkal, így ruhaneműt, ruhaszöveteket, szőnyeget, értékes bútorokat és festményeket.¹²

Egy utólag, 1945 októberében készült kimutatás szerint az SS-Kommandóban mintegy 80 fő szolgált, közülük bő egytucat SS-legény. Utóbbiak

4 ÁBTL 4.1. A-692. Bejelentés a 6740/1945. M. E. rendelet értelmében hiteltérdemlő német háborús bűnök elkövetéséről. Dátum nélkül. 5 „Dr. Richter Vilhelm, Hauptsturmführer, az SD és Gestapo parancsnoka, kb. 30–35 éves, prágai származású” (ÁBTL 4.1. A-692. Kassai Nemzeti Bizottság Állambiztonsági Hivatala büntető feljelentése. 1948. március 5.)

6 Utóbb Wilhelm May SS századosként azonosították. (ÁBTL 4.1. A-692. 174.)

7 ÁBTL 4.1. A-692-1. Feljegyzés az 1944. év október 24-én Miskolcon elkövetett 37 személy meggyilkolásával kapcsolatban. 1965. dátum nélküli

8 HU-MNL-BAZML-IV.901.b. 1675/1945.

9 <https://www.kitonesnapja.hu/eletrajzok/reiner-gottstein> (letöltés ideje: 2020.08.28.)

10 ÁBTL 4.1. A-692-1. Kimutatás a gadótanyai gyilkosság német állampolgárságú tetteseinek névsoráról és eddig ismert adatairól.

11 ÁBTL 4.1. A-692. Bejelentés a 6740/1945. M. E. rendelet értelmében hiteltérdemlő német háborús bűnök elkövetéséről. Dátum nélküli.

12 ÁBTL 4.1. A-692. Bejelentés a 6740/1945. M. E. rendelet értelmében hiteltérdemlő német háborús bűnök elkövetéséről. Dátum nélküli.

többsége Bácskából származott, a megyéből mindössze egy Szamosi nevű sajkazinczi SS-legényt jelöltek meg.¹³

A miskolci SS-Sonderkommando egyes alakulatai a deportálások végrehajtása után Kassáról érkeztek, köztük a már említett Gottstein SS-Sturmbannführer és dr. Richter Hauptsturmführer. Egyes adatok szerint ezen alakulat már Kassán is hajtott végre tömeggyilkosságokat.¹⁴

ÉLET A JUDENHEIMBEN

1944 májusában a miskolci zsidó lakosságot először a belváros területén kijelölt gettóban „tömörítették” össze, majd a téglagyárba szállították őket, ahonnan 1944 júniusában mindannyiukat deportálták. A gettó területén lévő Hadirokkantak utcája 2. szám alatti házban, az ún. Judenheimben („zsidó otthon”) azonban a Gestapo (Sicherheitspolizei)¹⁵ különböző iparos zsidó férfiakat gyűjtött össze családtagjaikkal együtt abból a célból, hogy a német parancsnokság épületeinek és a német katonák anyagi javainak karbantartását végezzék. A visszatartott zsidók többnyire kézművesek (kőműves, cipész, lakatos, asztalos) voltak, de voltak közöttük építészmérnökök is.¹⁶

A Judenheim épületét még az iparosok beköltöztetése előtt vasráccsal látták el, majd a háznak SS-katonák adtak őrséget Hening SS-Oberscharführer őrpapancsnok vezetésével.¹⁷ Az épület elsősorban szállásként funkcionált, helyben csupán a szabókat foglalkoztatták. Más iparosok különböző német parancsnoksági épületekbe, illetve a német tisztek lakásául szolgáló, eredetileg zsidó személyek tulajdonában lévő, s a deportálás során kiürült házakba jártak dolgozni. A kézművesek családtagjait is munkára fogták, ők a német tiszti lakásokat takarították. A Hadirokkantak utcáján lévő ház mellett

a Szemere utca 25. szám alatti ingatlanban – ahol istálló volt – is elszállásoltak visszatartott zsidó nőket és férfiakat. A németek által foglalkoztatott zsidók többsége kassai volt. 1944. június végén a Kassáról érkező SS-esek 30–36 helybéli zsidót hurcoltak magukkal Miskolcra.¹⁸ Egy 1945-ös irat tanúsága szerint a visszatartott zsidók összlétszáma 43 fő volt, köztük 18 miskolci, 23 kassai és 2 kolozsvári. E szám azonban csak az utolsó napokra lehetett érvényes, hiszen nem számolták közéjük azon kassaiakat (pl. Beck Ernő, Farkas Adél és egy Hoffmann nevű szabó négy tagú családjával), akiket utóbb viszsaszállítottak Kassára.¹⁹ A társaság összetétele ugyanis időközben változott. Néhány kassai távozásán túl két miskolci férfit munkaszolgálatra vonultattak be,²⁰ míg az utolsó 1-2 napban a kolozsvári Hirsch-testvérek érkeztek a Judenheimbe.²¹

A Judenheimben és a Szemere utcán élő visszatartott zsidók élete a nyilas hatalomátvétel napjáig, 1944. október 15-ig viszonylag nyugodt körülmények között telt. A város különböző területein dolgozó zsidókat általában lovas fiákerrel, illetve gyalog kísérték munkahelyükre, illetve vissza, a szállásukra,²² de nem egyszer előfordult, hogy kíséret nélkül járhattak a környéken. Így volt ez Hőnig Edittel és Sik Zsuzsannával, akik a Gestapo-tisztek Déryné utca 16. alatti házába jártak takarítani. Fischer Pálnénak és egy ismeretlen nőtársának pedig elnézte egy SS-katona, hogy a szomszédos Boda-féle cukrászdába járjanak át süteményt vásárolni. Október 15-étől kezdve azonban már csak fegyveres SS-katonák kíséretében közlekedhettek „munkahelyük” és lakhelyük között.²³

A visszatartott zsidók közül a németek kitüntetett figyelemmel kezelték Zinner Béla kassai építész és Gottesmann Emil kassai tervezőmérnököt. Szakemberként ők irányították és ellenőrizték a különböző munkálatokat (faláttörés, festés, lakásalakítás), ezért

13 ÁBTL 4.1. A-692. Bejelentés a 6740/1945. M. E. rendelet értelmében hiteltérdemlő német háborús bűnök elkövetéséről. Dátum nélkül.

14 ÁBTL 4.1. A-692. B. M. Borsodmegyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztálya. Összefoglaló jelentés Hejőcsaba mellett elkövetett SS-tömeggyilkosságról. Miskolc, 1965. október 22.

15 HU-MNL-BAZML-IV.912. 2605/1946.

16 ÁBTL 4.1. A-692. B. M. Borsodmegyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztály III/1. alosztály. Jelentés. Miskolc, 1965. július 27.

17 ÁBTL 4.1. A-692. Bejelentés a 6740/1945. M. E. rendelet értelmében hiteltérdemlő német háborús bűnök elkövetéséről. Dátum nélkül.

18 ÁBTL 4.1. A-692. Kassai Nemzeti Bizottság Állambiztonsági Hivatala büntető feljelentése. 1948. március 5.

19 ÁBTL 4.1. A-692. Kassai Nemzeti Bizottság Állambiztonsági Hivatala büntető feljelentése. 1948. március 5.

20 ÁBTL 4.1. A-692. B. M. Borsodmegyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztály III/1. alosztály. Jelentés. Miskolc, 1965. július 27.

21 HU-MNL-BAZML-IV.912. 2605/1946.

22 ÁBTL 4.1. A-692. B. M. Borsodmegyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztálya. Összefoglaló jelentés Hejőcsaba mellett elkövetett SS-tömeggyilkosságról. Miskolc, 1965. október 22.

23 ÁBTL 4.1. A-692. B. M. Borsodmegyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztály III/1. alosztály. Jelentés. Miskolc, 1965. július 27.

viszonylag nagy szabadságot biztosítottak számukra, a városban kíséret nélkül járhattak. Megkülönböztetett helyzetüket ismereteink adatok szerint azzal is kiértelmelték, hogy Kassán maradt vagyonuk, aranytárgyaik felhasználásával gondoskodtak a németek részére italok beszerzéséről. Egy jelentés szerint ugyanis az SS-tisztek élmezését, polgári ruházódását és szórakozásaik költségét is a Judenheimbe telepített zsidókkal fizettették meg. A németek Gottesmann és Zinner szervezésének eredményeként egy kassai raktárból is szállítottak maguknak különböző ingóságokat (textil szövetek, zongora, étkészletek). A rakodásban a visszatartott zsidók közül Ehrenfeld Jenő, Rosenberger Mór, Groszmann Jenő és Blumberger Ignác (mindannyian miskolciak) vettek részt.²⁴ A textilanyagokra azért volt szükség, mert az egyik SS-parancsnok ezek felhasználásával készíttetett magának 8-10 polgári ruhát, amelyeket rögvest hazaküldetett Németországba.²⁵ Ebben az időben ugyanis a németek már a visszavonulást, a menekülést tervezték, s így nem maradhatott meg a Judenheim sem. 1944. október 24-én – más adat szerint már előző nap²⁶ – hat férfit iparosként magukkal vittek Balassagyarmatra, majd végül Zwickauba. Ők túlélték a háborút, hazatérve azonban családtagjaikat hiába keresték. Mint kiderült, a Judenheim hátramaradt lakosait a németek kivégezték.²⁷

A GADÓTANYAI TÖMEGGYILKOSSÁG

Gadótanya Kistokaj közigazgatási határain belül van, noha a korabeli iratok tévesen néha Görömbölyhöz, néha Hejőcsabához tartozónak vélték. Hogy az SS-parancsnokság miért épp itt hajtotta végre a Judenheimben fogvatartott zsidók lemészárlását, nem lehet tudni. Miskolc környékén leginkább a Bükk erdeiben hajtottak végre tömeggyilkosságokat, amelyek kevésbé voltak

szem előtt, mint ez a Kistokaj melletti terület, ahova az események idején is jártak ki a környékbeli földművesek gondozni földjeiket. Kiválasztása viszont tudatos volt. A Judenheim felszámolása és „lakóinak” tömeges kivégzése előre eltervezetten történt. Erre utal, hogy a Kassára visszaállított személyek egy részét más zsidókkal együtt 1944. október 22-én, a kora reggeli órákban egy Kassa-környéki erdőbe szállították, ahol agyonlőtték őket.²⁸ Két nappal később pedig sor került a Miskolcra szállított kassai zsidók és társaik kivégzésére is.

Két szemtanú, D. Tóth Sándor kistokaji földműves és az akkor 19 éves fia, Géza elmondásából ismert, hogy SS-tisztek már a kivégzést megelőző napon, 1944. október 23-án délután 3 óra körül terepszemlét tartottak a tanya közelében lévő szakadéknál, a tömeggyilkosság későbbi helyszínénél. D. Tóthék épp földjükön boronáltak, amikor arra lettek figyelmesek, hogy a szakadék országúti végénél lévő fahídnál egy német vászontetős katonai személygépkocsi áll meg, amelyből egy sofőr és három német egyenruhás tiszt száll ki. A tisztek rövid terepszemle után visszaültek az autóba és Miskolc felé távoztak.²⁹

A kivégzésre másnap került sor. 1944. október 24-én a hajnali órákban kezdték meg a zsidók kiszállítását.³⁰ Egy szemtanú elbeszélése szerint a Hadirokkantak utcája 2. szám alatti ház előtt egy nagy, ponyvás német teherautó állt meg, amelyhez egy létrát támasztottak, hogy az idős asszonyok és gyermekek könnyebben fel tudjanak szállni. A tehergépkocsi hátuljában a zsidók csak állva tudtak elhelyezkedni. Szökésre lehetőségük sem volt miután a teherautó végébe két német egyenruhás katona ült le. Elszállításukat többen látták, de a kivégzésre senki sem gondolt, azt hitték, hogy Budapestre viszik őket.³¹ Még a délelőtti folyamán a Szemere u. 25. sz. házban lévő zsidókat is kiszállították teherautóval a kivégzés helyszínére.³²

24 ÁBTL 4.1. A-692. B. M. Borsodmegyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztály III/1. alosztály. Jelentés. Miskolc, 1965. július 27.

25 ÁBTL 4.1. A-692. B. M. Borsodmegyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztály. Összefoglaló jelentés Hejőcsaba mellett elkövetett SS-tömeggyilkosságról. Miskolc, 1965. október 22.

26 ÁBTL 4.1. A-692. B. M. Borsodmegyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztály. Összefoglaló jelentés Hejőcsaba mellett elkövetett SS-tömeggyilkosságról. Miskolc, 1965. október 22.

27 ÁBTL 4.1. A-692. M. Regos. sidney-i lakos levele Kálmán Sándor miskolci lakosnak. 1965. július 14.

28 ÁBTL 4.1. A-692. Kassai Nemzeti Bizottság Állambiztonsági Hivatala büntető feljelentése. 1948. március 5.

29 ÁBTL 4.1. A-692. Cím nélküli feljegyzés a gadótanyai gyilkosság szemtanúiról.

30 ÁBTL 4.1. A-692. B. M. Borsodmegyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztály. Összefoglaló jelentés Hejőcsaba mellett elkövetett SS-tömeggyilkosságról. Miskolc, 1965. október 22.

31 ÁBTL 4.1. A-692. Kiss Elemérné közlése, dátum nélküli

32 ÁBTL 4.1. A-692. B. M. Borsodmegyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztály III/1. alosztály. Jelentés. Miskolc, 1965. július 27.

Az elszállításról néhány áldozat már előre tudhattott. A Szemere utcán lakó és dolgozó Engelhardt József miskolci fuvarosnak már két nappal korábban megszűnt egy jóindulatú SS-örmester, hogy másnap tűnjön el, reggel ne jelentkezzen munkára, mert el fogják őket vinni. Engelhardt attól félve, hogy ha elfogják, agyonlövik, nem mert megszökni.³³

A tömeggyilkosság helyszínén, még a kivégzések megkezdése előtt az SS-katonák mintegy egy kilométeres sugarú körben biztosították a helyszínt.³⁴ A németek előre megásták a tömegsírt, ennek idejéről azonban a szemtanúk, D. Tóth Sándor és fia, különböző nyilatkozataikban másként számoltak be. Az egyik variáció szerint már október 23-án – nem sokkal a német tisztek érkezése előtt – megjelent egy német gépkocsi, amelyről hat katona ugrott le ásóval előkészíteni a terepet,³⁵ majd egy kb. két méter mély árkot ástak.³⁶ Máskor D. Tóth Sándor arról számolt be, hogy a tömegsír megásására csak másnap reggel került sor. A különböző nyilatkozatokból azonban itt is különböző történetek kerekednek ki. D. Tóth Sándor egy 1945-ös nyilatkozata szerint másnap, mikor kiment dolgozni a földjére, egy német őrszettel találkozott, aki azzal szólította fel távozásra azzal, hogy „*katonai munkálatok folynak, éppen bunkert ásnak*”. D. Tóth nem sokkal távozása után tíz pisztolylövést hallott, majd egy óra múlva visszamenve a helyszínre vértócsákat, törött hordágyrészeket és leszakadt női cipősarkat talált.³⁷ Egy másik újságcikk szerint D. Tóth arról számolt be, hogy két német teherautó és egy személyautó állt meg a közelben, a németek a földiken dolgozó embereket elküldték, majd hozzáláttak az árok ásásához. D. Tóth Sándor nem sokkal ezután tíz-tizenöt lövést hallott, majd a németek a „*holttesteket bedobálták az árkokba és behányták földdel*”. A férfi nyilatkozata szerint egy órával később felbontotta az árkot is, ahol kb. 20-30 cm vastagságú földréteg alatt férfi és női holttesteket talált.³⁸ Nyilatkozataiban tehát annyi

közös állapítható meg, hogy a németek a környéken tartózkodó személyeket elzavarták, majd D. Tóth tíz-tizenöt lövést hallott és később megkereste a tömegsírt. A részletek terén akkor sem jutunk dűlőre, ha megnézzük, hogyan emlékezett vissza a történetekre húsz évvel később fia, D. Tóth Géza.

D. Tóth Géza 1965-ös elmondása szerint október 24-én reggel fél 7 óra tájban apjával együtt indult el vetni. Már útközben láttak egyenruhás, géppisztolyos német öröket, akik a szakadéktól távolabb, a Gadótanya felőli részen, az országútnál és a szakadék Görömböly felőli részen helyezkedtek el. D. Tóthék az örök elküldték, ők azonban csak látszólag távoztak. Apjával együtt kb. kétszáz méterre kúsztak el, ahol az örök nem láthatták őket, s onnan figyelték az eseményeket. D. Tóthék az előző napi jeep-autót és két zárt, fedett autót láttak, valamint a középső hídnál egyenruhás katonákat, akik vízmosságól a partra hányták ki a földet.³⁹

D. Tóth Géza elmondása szerint először egy nagy darab férfit és egy nagy darab, 45-48 év körüli nőt lökdöstek kifelé. A férfi felül derékig meztelen volt, a nőn volt ruha. A nő ujjáról lehúzták a gyűrűt, mire – vélhetően a fájdalomtól – felsikoltott. Ezután egy német tiszt először a nőt, majd a férfit hátulról tarkón lötte. A nőt ezután levetkőztették és a férfivel együtt a gödörbe dobták. D. Tóth emlékezete szerint ezután egy másik kocsiból löktek ki két nőt és egy férfit, őket is tarkón lötték, majd levetkőztették és a gödörbe dobták tetemeiket. D. Tóth Géza ezután már nem bírta nézni a mészárlást, ezért távozott a helyszínről, de apja még körülbelül két órán keresztül nézte az eseményeket. Az apja elmondásából úgy tudta, hogy még további egy, vagy két ponyvás teherautóval szállítottak oda és végeztek ki embereket.⁴⁰ D. Tóth Géza szerint a lövöldözés délutánig tartott. D. Tóthék másnap visszatértek a kivégzés helyszínére, a Soltész-féle földre, ahol vérnyomokat találtak és egy betemetett gödört.⁴¹

33 ÁBTL 4.1. A-692. Feljegyzés Engelhardt Józsefnéről. Dátum nélküli

34 ÁBTL 4.1. A-692. B. M. Borsodmegyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztálya. Összefoglaló jelentés Hejőcsaba mellett elkövetett SS-tömeggyilkosságról. Miskolc, 1965. október 22.

35 Újabb tömegsírt találtak Görömböly határában. *Miskolci Hírlap*, 1945. május 20.; ÁBTL 4.1. A-692. 160.

36 ÁBTL 4.1. A-692. B. M. Borsodmegyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztálya. Összefoglaló jelentés Hejőcsaba mellett elkövetett SS-tömeggyilkosságról. Miskolc, 1965. október 22.

37 Újabb tömegsírt találtak Görömböly határában. *Miskolci Hírlap*, 1945. május 20.

38 Újabb részletek a görömbölyi tömeggyilkosságról. *Felvidéki Népszava*, 1945. május 30.

39 ÁBTL 4.1. A-692. Cím nélküli feljegyzés a gadótanyai gyilkosság szemtanúiról.

40 ÁBTL 4.1. A-692. Cím nélküli feljegyzés a gadótanyai gyilkosság szemtanúiról.

41 ÁBTL 4.1. A-692. 160.

D. Tóthékon kívül három szem-, illetve fültanúról merültek fel adatok. Czinke⁴² Ferenc görömbölyi mezőőr – aki a Lippa-völgyben dolgozott az eset idején – fültanúja volt az eseményeknek.⁴³ Mellette – egy 1945-ös újságcikk szerint – Pachó Gyula hejőcsabai autófuvározó és Fülöp Gyula gazdálkodó látták az érkező autókat és hallották a lövéseket.⁴⁴ Az ő elmondásuk azonban iratok hiányában nem ismert, egyedül Fülöp Gyula élményeiről rendelkezünk adatokkal, amennyiben hitelesnek fogadjuk el apósa 1965-ös elmondását. Eszerint Fülöp egy személygépkocsit és két fakarusz-szerű teherautót látott (ez egybevág D. Tóth Sándor 1945-ös nyilatkozatával), majd pedig azt, hogy a németek vállon cipelték a hullákat. Akkor azt hitte, hogy a németek marhákat vágtak és azokat cipelik, később azonban jelentette az esetet a rendőrségen. A történethez hozzátartozik az is, hogy a Gadótanyához közeli kórház-tanyára jártak ki németek, s onnan szerezték be a vágnyaló állatokat.⁴⁵ Fülöp Gyula közvetett forrásból származó története bizonyosan téves, vagy nem volt a kivégzésnek tanúja, vagy történetét – húsz év távlatából – apósa nem hitelesen adta át.

A kivégzésekkel kapcsolatban fontos körülmény, hogy a későbbi exhumálás során a holttestek egy részét lemeztelenített állapotban találták meg, az 1965-ös vizsgálat pedig tévesen azt állapította meg, hogy a kivégzést megelőzően az áldozatokat egyenként levetkőztették.⁴⁶ Az áldozatok többségén azonban – mint az az 1945-ös boncolási jegyzőkönyvből kiderül – volt ruha. Egyesek azonban igencsak alulöltözöttek voltak, így Krensier Pannin mindössze egy ing, Gotteszmann Róberten egy ing és egy kis alsónadrág volt, míg a boncolási jegyzőkönyv Márkus Géza, Engelhardt József és az öregebb Hirsch esetében megjegyezte, hogy hullájuk mezítelen, illetve ruhátlan volt. Minthogy az exhumálás vége felé – az elsők között kivégzett, de a tömegsír

aljára kerülő személyek közül – kerültek elő többnyire alulöltözött, illetve mezítelen holttestek, arra lehet következtetni, hogy eleinte valóban arra kötelezték az áldozatokat, hogy levetkőzzenek, később azonban ettől eltekintettek, sőt még az ékszereiket is rajtuk hagyták. Így Mittelmann Vilmosnál nyakláncot és egy zacskóban 1100 pengő értékben bankjegyeket, Klein Rózsánál, Groszmann Évánál és Laufer Lajosnál nyakláncot, Blumberger Ignácnál ezüst fülbevalót, Elefánt Etánál karórát és arany karikagyűrűt találtak.⁴⁷ Az okok nem ismertek, elképzelhető, hogy az áldozatok tiltakoztak lemeztelenítésük ellen, de az sem kizárt, hogy egyszerűen csak ezzel kívánták az SS-katonák gyorsítani a kivégzés menetét.

Az áldozatokat egyenként lötték agyon, többségükkel tarkólövés végzett. Bár a szemtanúként jelentkező Fülöp Gyula elmondása alapján a vizsgálat azt állapította meg, hogy az áldozatok egy részét máshol lötték agyon, s tetemeiket az autóból kiszedve, vállukon cipelték a gödörhöz, ez kevésbé valószínű.⁴⁸

A GADÓTANYAI TÖMEGSÍR FELTÁRÁSA ÉS AZ ELSŐ NYOMOZÁSOK

A szovjet bevonulás után a hejőcsabai rendőrségen többen bejelentették az esetet, így Fülöp Gyula,⁴⁹ D. Tóth Sándor⁵⁰. Az eseményeket tehát az ő, valamint Pachó Gyula elmondása alapján próbálták rekonstruálni.⁵¹ Ugyancsak bejelentést tett a tömegsírokról 1945 márciusában Győri (Groszmann) Sándor hejőcsabai hentes és mészáros, aki csak hírből hallott a tömeggyilkosságról.⁵²

Soltész József görömbölyi földműves – akinek a földjén történt a tömegkivégzés – két hónappal az eset után D. Tóth Sándortól értesült az eseményekről.

42 Vezetékeve az idézett cikkben Finke formában található, egyéb iratokban Cinke, illetve Czinke formában szerepel.

43 Újabb tömegsírt találtak Görömböly határában. *Miskolci Hírlap*, 1945. május 20.

44 Gestapó-áldozatok tömegsírja Hejőcsaba közelében. *Felvidéki Népszava*, 1945. május 9.

45 ÁBTL 4.1. A-692. 159.

46 ÁBTL 4.1. A-692. B. M. Borsodmegyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztálya. Összefoglaló jelentés Hejőcsaba mellett elkövetett SS-tömeggyilkosságról. Miskolc, 1965. október 22.

47 HU-MNL-BAZML-IV.912. 2605/1946.

48 ÁBTL 4.1. A-692. B. M. Borsodmegyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztálya. Összefoglaló jelentés Hejőcsaba mellett elkövetett SS-tömeggyilkosságról. Miskolc, 1965. október 22.

49 ÁBTL 4.1. A-692. 159.

50 ÁBTL 4.1. A-692. Cím nélküli feljegyzés a gadótanyai gyilkosság szemtanúiról.

51 Gestapó-áldozatok tömegsírja Hejőcsaba közelében. *Felvidéki Népszava*, 1945. május 9.

52 HU-MNL-BAZML-XXV.4. 227/1945. Groszmann Sándor tanúvallomása, 1945. augusztus 13.

A férfi erről a községházán és a pártirodában (véltetően a kommunista pártban) tett bejelentést, majd egy bizottság szállt ki a szántóföldjére, ahol igen vékony földréteggel elföldelve két asszony tetemét találták meg. „A hullák még nagyon szagosak voltak, nem fagytak még be.” – olvasható későbbi vallomásában.⁵³

Az első hivatalos tanúkihallgatások ennek ellenére csak jóval később, 1945. május 25–27. között, illetve június 6-án történtek,⁵⁴ majd azok alapján május 28-án exhumálták a halottakat.⁵⁵ Az áldozatokat vékony földréteg alatt, egy négyszögletes, mély gödörben találták meg, ahol a hullák négyes sorokban, máglyaszerűen voltak elhelyezve.⁵⁶ Az első nap 15, a második nap 22, tehát összesen 37 áldozatot találtak. A hullaszemlére és a boncolásra 1945. május 28–29-án került sor. Az eseményről szóló jegyzőkönyv nevezte meg elsőként az elkövetőket, dr. May és társai német SS katonákat. A boncolásnál dr. Csongor Barna törvényszéki bírósági orvos, dr. Potoczky Dezső és dr. Gyarmathy Mihály orvosszakértők, valamint Kovács László államrendőrségi detektív vettek részt, de jelen volt Klein Károly tanár

és Tambor Ábrahám szemle tanúk, valamint Ehrenfeld Jenő mérnök, Kardinál Gergely, Rosenberger Mór azonosítási tanúk. Az azonosítás érdekében Klein Károly és Ehrenfeld Jenő beszolgáltatták a Judenheim lakóinak névsorát. A boncolás során megállapították, hogy az áldozatok életét – két kivétellel – hátulról leadott tarkólövés oltotta ki. Molnár Lipótnét a jobb halántéka közepén érte a lövés. Blumberger Ignácét pedig a jobb oldalán, hónalj vonalban lőtték meg, de sebe nem volt halálos, így halálát „fulladás (élve eltemetés) okozta”. A bizottság megállapította, hogy miután a „Judenheim”-ben lakók száma a Balassagyarmatra elszállított személyeket leszámítva 37 fő volt, s a tömegsír pontosan 25 nő és 12 férfi holttestét tartalmazta, ez a 37 egyén azonos a Judenheim Miskolcon visszamaradt lakóival. Az áldozatok közül 33 személy határozott felismerést nyert, s úgy vélték, hogy az áldozatok személyazonosságát csak egy-két, legfeljebb négy egyén esetében tudná olyan adat megcáfolni, ha kiderülne, hogy a Judenheim néhány lakóját az utolsó percekben kicserélték.⁵⁷

A boncolás során a következő áldozatok személyazonosságát állapították meg:

	Név	Születési idő / életkor	Lakhely	Foglalkozás
1.	Atlasz Rezső ⁵⁸ / Atlasz Rudolf ⁵⁹	1894	Kassa	vízvezetékszerelő
2.	Atlaszné Urbach Rozália	1901	Kassa	
3.	Dr. Blau Károlyné Ehrenfeld Blanka	1899	Miskolc	iparművész
4.	Blumberger Ignácné, sz. Heilig Margit	1883	Miskolc	
5.	Elefántné Tandler Eta		Kassa	
6.	Engelhardt József Joszi	1893	Miskolc	fuvaros
7.	Fischer Pálné Rosenberger Valéria	1921	Miskolc	
8.	Gencsi (Groszman) Oszkárné Hoffmann Ilona	1906	Miskolc	iparművész
9.	Gotteszmann Izraelné, sz. Mersel Zelma	1883	Kassa	
10.	Gotteszmann Emil	1900	Kassa	

53 HU-MNL-BAZML-XXX.4. 227/1945. Soltész József bírósági tanúvallomása.

54 HU-MNL-BAZML-IV.912. 1510/1946.

55 HU-MNL-BAZML-IV.912. 2605/1946.

56 ÁBTL 4.1. A-692. Cím nélküli feljegyzés a gadótanyai gyilkosság szemtanúiról.

57 HU-MNL-BAZML-IV.912. 2605/1946.

58 HU-MNL-BAZML-IV.912. 2605/1946.

59 ÁBTL 4.1. A-692. 1944. okt. 24-én Gadótanyán meggyilkoltak névsora. (Hejőcsabai temetőben levő emlékműről másolva)

	Név	Születési idő / életkor	Lakhely	Foglalkozás
11.	Gotteszmann Emilné	1905	Kassa	
12.	Gotteszmann Róbert	1933	Kassa	
13.	Groszmann Jenőné Horovitz Jolán	1895	Miskolc	
14.	Groszmann Éva	1925	Miskolc	
15.	id. Hirsch N.		Kolozsvár	építésmester
16.	ifj. Hirsch N.		Kolozsvár	építésmester
17.	özv. Hónigné (sic!)	1912	Miskolc	
18.	Hónig Edit		Miskolc	
19.	Klein Rózsa		Kassa	
20.	Kremzir ⁶⁰ Gézané Ladányi Vilma	1895	Kassa	
21.	Kremzier Panni	1928	Kassa	
22.	Laufer Lajosné, sz. Blumberger Ilona	1910	Miskolc	
23.	Márkus Géza		Kassa	orvostanhallgató
24.	Mittelmann Vilmos	51 éves	Kassa	
25.	Mittelmann Vilmosné		Kassa	
26.	Mittelmann Eugénia (Zsenka)		Kassa	
27.	Mittelmann Lujza	20 éves	Kassa	
28.	Molnár Lipót	1888	Miskolc	fodrászmester
29.	Molnár Lipótné Fleischmann Teréz	1889	Miskolc	
30.	Rosenberger Mórné Kupfer- schmidt Heléna	1895	Miskolc	
31.	Schwarz Jenő / Schwartz Jenő		Kassa	vegytisztító, az Adria cég tulajdonosa ⁶¹
32.	Schwarz Jenőné Krieger Margit	1897	Kassa	
33.	Zierer ⁶² Péterné, Eichenhorn Rózi	1907	Kassa	
34.	Zierer Andor (Pubi)	1929	Kassa	
35.	Zierer Klára (Csöpi)	1932	Kassa	
36.	Zinner Béla	1899	Kassa	építész
37.	Zinner Béláné Farkas Edit	1912	Kassa	

Az áldozatok tetemeit 1945. május 29-én a hejőcsabai izraelita temetőben helyezték örök nyugalomra. A temetésről az elhunytak rokonai közös gyászjelentést tettek közzé, amelyet Blumberger Ignác miskolci asztalosmester, Ehrenfeld Jenő miskolci gépészmérnök, Groszmann Jenő miskolci lakatosmester, Groszmann Oszkár miskolci lakos, Groszmann Tibor miskolci lakatosmester, Laufer Lajos miskolci kereskedő, Molnár

László budapesti illatszerész, Rosenberger Mór miskolci férfiszabó, Weisz László miskolci szücsmester, Kremzir Géza kassai villanyszerelő és Zierer Pál kassai cipésmester jegyezték.⁶³

A tömegsír feltárását és az áldozatok azonosítását nem követte érdemi nyomozás. Bár a halottak életben maradt rokonai megnevezték az elkövetőket és D. Tóth Sándor arról számolt be, hogy a német egyenruhás

60 Vezetékneve előfordul Kremzier formában is.

61 ÁBTL 4.1. A-692. 252.

62 Vezetékneve az iratokban Czierer formában is előfordul.

63 Befejeződött a görömbölyi tömegsír feltárása. *Felvidéki Népszava*, 1945. május 31.

katonákat magyarul hallotta beszélni, vagyis vélhetően az SS-be belépő magyarországi svábok voltak,⁶⁴ felkutatásuk érdekében a rendőrség – az adatok szerint – nem tett érdemi erőfeszítést. Az ügyben azonban több eljárás is indult.

1945 augusztusában Miskéri Ferenc hejőcsabai kereskedőt a szintén hejőcsabai Győri (Groszmann) Sándor vádolta meg azzal, hogy német katonaként jelen volt a kivégzésnél.⁶⁵ Győri két görömbölyi férfira hivatkozott, köztük arra a Soltész József hejőcsabai földművesre, akinek a földjén történt a tömeggyilkosság. Győri vádjait azonban sem Soltész, sem a másik személy nem erősítette meg, így Miskérit 1945. október 3-án felmentették ezen vád alól (más cselekmények miatt népellenes büntett miatt hat hónap börtönre ítélték), sőt a népbíróság Győri ellen kezdeményezett eljárást hamis vád büntette miatt.⁶⁶

Körülbelül ezzel egyidőben Ehrenfeld Jenő és a Judenheim három miskolci túlélője, Rosenberger Mór, Groszmann Jenő és Blumberger Ignác tett feljelentést háborús büntett miatt az exhumálás idején már tettesként megnevezett Miskolcon székelő SS Kommando tagjai ellen. Ugyancsak feljelentették az SS Kommando egri különítményének tagjait a 25 áldozattal járó kerecsendi erdőben történt tömeggyilkosság és a Móron székelő különítmény tagjait az 1944. október 16-án Pusztavámon, 211 ember sérelmére elkövetett tömegmészárlás miatt. Ehrenfeldék közölték a miskolci SS Kommando 89 nevet tartalmazó névsorát, de azok neveit is, akik tudomásuk szerint besúgóként szerepeltek (dr. Lakatos, Burger Gyula, Brém nevű villanyszerelő, Buzás nevű vasesztérgályos, Dingesz fodrászmeszter), valamint akik az SS-nek dolgoztak szakácsnőként vagy takarítóként (Uginé, Dittel Edeltrud, Hrubiné és leánya, Dingeszné, Weismüller Rózi). A túlélő három kényszermunkás úgy vélte, hogy a gyilkosság végrehajtói Boise és Dilmann SS-Oberscharführerek lehettek, míg az autó vezetője Landsen SS-Scharführer.⁶⁷ Arra vonatkozóan a korabeli iratok nem adnak eligazítást, hogy mi alapján valószínűsítették a kivégzők személyét, a „halálautó” sofőrjének megnevezése viszont helyes

lehetett, hiszen voltak szemtanúi a Judenheimben lévő zsidók elszállításának.

Rosenbergerék bejelentésének hatására a miskolci népügyészség kifejezetten a német állampolgárok által elkövetett bűncselekmények ügyében indított eljárást. A gadótanyai tömeggyilkosság mellett őket tartották felelősnek a Létrástetőn 131, Arnót határában 5, Felsőkelecsény határában 13 rendbeli gyilkosságért is. A tömeggyilkosságok közül egyedül a gadótanyainál voltak bizonyosak az SS-katonák bűnösségében, de mivel a többi helyszínen is a „közismert tarkólövéses módszerrel” hajtották végre a kivégzéseket, azok esetében is SS-katonákra gyanakodtak.⁶⁸

Bejelentésük alapján a miskolci népügyészség 1945. október 11-én készített kimutatást a gadótanyai gyilkosság német állampolgárságú tetteseiről. A gyilkosságok végrehajtói és a halálautó sofőrje személyeként ugyanazokat állapították meg, de úgy vélték, hogy a gyilkosságokat May Untersturmführer rendelte el, de előzetes tudomása volt arról Hening Oberscharführernek, a Judenheim őrparancsnokának. Érdekes módon a gyilkosság tetteseinek névsorában ott találjuk Gottstein Sturmbahnführer nevét is, mint aki még a névsorban szereplő adatok szerint sem tartózkodott már a városban a gyilkosságok idején. A névsor dr. Richtert nevezte meg a kassai gyilkosságok elrendelőjeként. A kimutatás több magyar nevet is tartalmazta, köztük volt Wolf Sturmscharführer, volt magyar főhadnagy, Kaufmann József, Demann és Hoffmann nevű magyarországi sváb SS-legényeket, de megemlíti Klemet Reginát, mint May titkárnőjét, Szmolenszki Anna, Dittel Edeltrud és Mann-né tisztviselőnőket, Ughinét mint May takarítónőjét, Dingeszné főszakácsnőt, valamint Hrubinét és leányát, akik telefon- és távíró kezelők voltak. A népügyészségi kimutatás egyedül Plitt Obersturmführert említette meg, mint aki „rendesen viselkedett”.⁶⁹

1945. november 15-én egy miniszterelnöki rendelet alapján a Magyar Államrendőrség Miskolci Főkapitányságának Politikai Osztálya készített jelentést az igazságügyminisztérium számára a német

64 Újabb részletek a görömbölyi tömeggyilkosságról. *Felvidéki Népszava*, 1945. május 30.

65 HU-MNL-BAZML-XXV.4. 227/1945. Groszmann Sándor tanúvallomása, 1945. augusztus 13.

66 HU-MNL-BAZML-XXV.4. 227/1945. Miskolci népbíróság Nb. I. 227/1945/5. sz. ítélete.

67 ÁBTL 4.1. A-692. Bejelentés a 6740/1945. M. E. rendelet értelmében hiteltérdemlő német háborús bűnök elkövetéséről. Dátum nélkül.

68 ÁBTL 4.1. A-692. Miskolci népügyészség vezetőjének 1945. El. I. A. 47. sz. átírata. 1945. október 11.

69 ÁBTL 4.1. A-692-1. Kimutatás a gadótanyai gyilkosság német állampolgárságú tetteseinek névsoráról és eddig ismert adatairól.

állampolgárságú háborús bűnösök bűncselekményeiről. Ebben a kivégzések – tehát nem pusztán a gadótanyai – felelőseiként ismét May Untersturmführert, Dillmann Oberscharführert, Boise Hauptscharführert és Landsen Scharführert nevezték meg, de új elemként megjegyezték, hogy a zsidókkal egy Wagner⁷⁰ nevű SS Oberscharführer is kegyetlenkedett. A jelentés egyúttal beismerése is volt a nyomozás sikertelenségének. Ennek okát abban látták, hogy a németekkel egykor összekötetésben álló közhivatalok vezetői „fasiszta érzelműek” voltak és elmenekültek, vagy pedig „csodálatosképpen kihagy a memóriájuk, és oly rosszul emlékeznek, mintha a német megszállás nem 1, hanem legalábbis 25 évvel ezelőtt lett volna.” Hiányolták az írásbeli bizonyítékokat is, amelynek okát abban látták, hogy a közhivatalok nyugatra menekülésekor az iratok megsemmisültek, vagy pedig kiszállították azokat Németországba.⁷¹

A rendőrségi beismerést követően érdemi nyomozás ismereteink szerint nem történt. A gadótanyai tömeggyilkossággal összefüggésben egyetlen népbírói ítélet született, az is a vádlott távollétében, 1948-ban. Burger Sándor biztosítótársulati főtitkárt távollétében a Miskolci Népbíróóság 1948. november 11-én háborús és népellenes bűntett miatt életfogytiglani fegyházbüntetéssel sújtotta. A bíróság megállapítása szerint Burger 1944 szeptemberétől a német Gestapo kötelékében SS-tisztként teljesített szolgálatot és azzal, hogy közvetlenül a gadótanyai kivégzés végrehajtása előtt tárgyalt May Untersturmführerrel, pszichikai bűnsegédjévé vált a tömeggyilkosságnak.⁷² Burger ellen körözést rendeltek el,⁷³ nyomára azonban csak hosszú évekkel később akadtak.

A LÉTRÁSTETŐI TÖMEGMÉSZÁRLÁS(OK)

Létrástető egy Lillafüred feletti, több barlanggal rendelkező tisztás. Lillafüred felől a Vesszős-völgy irányából gyalogosan is megközelíthető, hogy de jávorkúti útnak

köszönhetően már akkor is lehetőség adódott arra, hogy gépkocsival ériék el. Bethlen István egykori miniszterelnök jávorkúti vadászkastélyának köszönhetően ugyanis már akkor is egy kitűnően karbantartott mellékút vezetett oda.⁷⁴ A létrási-jávorkúti terület ugyanakkor a forgalom elől kieső terület, amely így alkalmas volt arra, hogy ott a külvilágtól elzártan tömegkivégzéseket hajtsanak végre.

1945 tavaszán Létrástetőn, illetve a környékén számos tömegsír találtak, amelyekben a miskolci népügyészség megállapítása szerint 131, a korabeli hírek szerint 138, többségében zsidó férfi teteme volt elhantolva.⁷⁵ Ezen tömeggyilkosságok ügyében indultak nyomozások, azonban azok nem vezettek érdemi eredményre, s ma már az exhumálásról, illetve boncolásról felvett jegyzőkönyvek sem fellelhetők. Az alábbiakban néhány – többnyire tévútra vezető – vizsgálati iratanyag és a korabeli sajtó segítségével próbáljuk rekonstruálni a történeteket.

A PÁRICSI-SZÁL

A létrástetői tömeggyilkosságok kulcsfigurája Páricsi Ernő volt, aki az egyik tömeges kivégzés szemtanújaként, majd több tömegsír felderítőjeként és a nyomozások központi alakjaként szerepelt. Szemtanúként Páricsi 1945. januárban, áprilisban és 1981-ben is nyilatkozott a létrástetői tömeggyilkosság körülményeiről, ezek részletei azonban idővel változtak. Nyilatkozatainak közös pontjait alapul véve egy társasággal keresett bűvőhelyet a Bükkben, amikor arra lett figyelmes, hogy teherautókból embereket szállítanak ki, akiket nem sokkal ezután kivégeztek. Páricsi ezután elhagyta a helyszínt, de később társával, vagy társaival visszatért oda, ahol sárga és fehér karszalagokat, véres ruhadarabokat, s az egyik változat szerint katonasapkákat is találtak. Páricsi történetében azonban változó elemek is megjelentek, amelyeket három kérdés alapján próbálunk összegezni:

70 Az 1945 októberi bejelentés szerint a neve „Wagner Konrád”. (ÁBTL 4.1. A-692. Bejelentés a 6740/1945. M. E. rendelet értelmében hiteltérdemlő német háborús bűnök elkövetéséről. Dátum nélkül.)

71 HU-MNL-BAZML-IV.901.b. 1675/1945.

72 ÁBTL 3.1.9. V-113237. Miskolci Népbíróóság 319/1948. sz. ítélete.

73 *Magyar Jövő* (Hungarian Daily Journal), 1950. március 18.

74 Ezt csináltuk mi, nyilasok. *Szabad Magyarország*, 1945. május 4.

75 A Gestapo által meggyilkolt nők tömegsírját találták meg Hejőcsaba mellett. *Szabad Magyarország*, 1945. május 29.

1. kérdés: Miért és kikkel tartózkodott a Bükkben?

Páricsi Ernő 1945. januári nyilatkozata szerint Opauczy (utóbb Szabadkai) Bélával, Kajling Viktorral és családjakkal próbált a jávorkúti út mellett lévő disznóskúti kirándulólhelyen menedéket keresni Miskolc bombaveszélyei elől.⁷⁶ Három hónappal később azonban már azt mondta, hogy 1944. október 15-e után katonaszökevény társaival illegálisan hazatérve a Bükkben keresett magának búvóhelynek alkalmas barlangot, amikor Létrástetőnél puska lövésekre lettek figyelmesek.⁷⁷ Egy 1981-es interjújában pedig már arról beszélt, hogy miután katonaszökevényként hazatért Miskolcra, a MOKAN ellenálló csoport tagjaként keresett a Bükkben egy hadifogságból szökött szovjet tisztnek és bujkáló zsidóknak rejtékhelyet.⁷⁸

A körülmények még érdekesebbek, ha megnézzük egyik társa, – a nyomozásban rendőrként is részt vevő – Szabadkai Béla 1968-as visszaemlékezését, amely szerint ő családjával Tardona és Mályinka községekben rejtőzött, majd 1944 novemberében Miskolcon a Bedegvölgy egyik pincéjében vészelték át a frontot.⁷⁹ Még jobban bonyolódik a kép, ha megnézzük, hogyan emlékezett a történetekre Szabadkai Béla felesége. Szabadkainé 1967-es önéletrajza szerint ő gyermekével együtt a front idején nem Miskolcon, hanem a Bükkben, Dédes és Tardona környékén bujkált egészen december 3-ig.⁸⁰ Szabadkai Béla utoljára 1984-ben nyilatkozott a történetekről. Ekkor az 1945. januári verzióhoz személyi tekintetben visszatérve, de lényegét tekintve már a MOKAN-os mítosz megerősítéseként arról számolt be, hogy Páricsival és Kajlinggal épp a Tardona-völgyi szénbányába bezárt zsidó munkaszolgálatosoknak (és nem szovjet tisztnek) kerestek búvóhelyet, amikor géppisztolylövések hangjára lettek figyelmesek.⁸¹

2. kérdés: Hallották a lövéseket, vagy látták is azokat?

Páricsi első nyilatkozata szerint 1944. november 5-én egy barlang felé tartó személygépkocsira és teherautóra lettek figyelmesek, majd látták, amint a teherautóból mintegy 15 ember kiszállítottak, utóbb pedig géppisztolylövéseket hallottak.⁸²

Második, áprilisi nyilatkozata szerint puska lövések hangjára (tehát nem gépkocsikra) lettek figyelmesek. Először azt hitték, hogy vadászok járnak arra, de a lövések sortűz-szerűen ismétlődtek a közelből. Ezután hason fekve kúsztak a szemben lévő barlangok felé. Látták, amint épp német katonák és nyilas karszalagos legények által kísért foglyokkal megrakott teherautó érkezik. A barlangnál ekkor már egy embertömeg állt, amelyre a nyilasok és az SS-katonák géppisztolyból és pisztolyból sortűzet adtak le, majd az érkező teherautó utasait szörnyű bántalmazások közepette taszigálták az imént kivégzettek közelébe, s egy újabb golyósorozattal velük is végeztek.⁸³

Páricsi az 1980-as évek elején a kivégzés részleteiről semmit sem árult el, csak sokatmondóan közölte, hogy „kis híján őket is kivégezték”.⁸⁴

Szabadkai Béla 1984-es interjúja ugyanakkor a történet egy újabb változatát adta. Eszerint Létrástető környékén a bozótból géppisztolylövésekre lettek figyelmesek. Óvatosan közelítettek a hang irányába, majd a völgyben távcsővel (eddig senki sem említett távcsövet) jól látták a német teherautókat és fegyvereket (nyilasokat nem említ), valamint több száz munkaszolgálatost. Ekkor döbrentek rá, hogy kivégzéshez készülődnek.⁸⁵

76 A fasizmus álarc nélkül... *Szabad Magyarország*, 1945. január 5.

77 Négy tömegsirt tártak fel a Bükkben. *Felvidéki Népszava*, 1945. április 25.

78 Regős László: Egyenes derékkal. *Határőr*, XXXVI. évf. 50. szám. 1981. december 11.

79 HU-MNL-BAZML-XXXV.133.a. Szabadkai Béla visszaemlékezése, 1968. szeptember 27.

80 HU-MNL-BAZML-XXXV.133.a. Szabadkai Béláné visszaemlékezése, 1967. július 19.

81 Monos Márta: Negyven éve történt. „Így éltük meg a felszabadulást” *Észak-Magyarország*, 1984. október 4.

82 A fasizmus álarc nélkül... *Szabad Magyarország*, 1945. január 5.

83 Négy tömegsirt tártak fel a Bükkben. *Felvidéki Népszava*, 1945. április 25.

84 Regős László: Egyenes derékkal. *Határőr*, XXXVI. évf. 50. szám. 1981. december 11.

85 Monos Márta: Negyven éve történt. „Így éltük meg a felszabadulást” *Észak-Magyarország*, 1984. október 4.

3. kérdés: Mikor és milyen körülmények között távozott Létrástetőről?

Páricsi Ernő 1945. januári interjúja szerint hazafelé két nyilas állította meg őket, akik nem engedték őket tovább azzal az indoklással, hogy ott most német és magyar katonatisztek gyakorlatoznak.⁸⁶ 1945. áprilisában már arról nyilatkozott, hogy útközben egy (nem kettő) nyilas karszalagos fiúval találkozta, aki (tovább haladásukat nem gátolva) elmondta, hogy azért áll őrség az úton, hogy „senki ne járjon arra: a német és magyar tisztiek céllövőversenyt rendeznek...”⁸⁷

Érdekes mindezeket összevetni Szabadkai Béla 1984-es riportjával, amelyben arról számolt be, hogy mivel a környéket a katonák gyűrűbe zárták, csak egy nap múlva tudták elhagyni a helyszínt.⁸⁸

A kérdések alapján tehát megfogalmazható, hogy Páricsi társaival meglehetősen bizonytalan és zavaros körülmények között lett tanúja a kivégzéseknek. Mindez már akkoriban is megfogalmazódott, a – nem melleleg paranoid, ellenségkereső – ’50-es években úgy kezelték, mint aki „valami kivégzési ügybe” keveredett, s emiatt évekig általános bizalmatlanság légkörében kellett élnie.⁸⁹ Pelle János történész ma is úgy gondolja, hogy Páricsi nem feltétlenül szemtanúként volt érintett: „Feltűnő helyismerete alapján – hiszen ő fedezte fel a létrástetői tömegsírokat – nem elképzelhetetlen, hogy nemcsak tanúja volt a Bükkben végrehajtott kivégzéseknek, hanem maga is részt vett bennük.”⁹⁰

A TÖMEGGYLKOSSÁGOKRÓL SZÓLÓ HÍREK ÉS A TÖMEGSÍROK FELTÁRÁSA

A létrástetői tömeggyilkosságokról szóló első hivatalos értesülés 1944. december 22-éről származott. Egy Gitta Józsefné nevű miskolci asszony arról számolt be vallomásaiban a MOKAN nyomozóinak, Páricsi Ernőnek és Mogyoródi Ferencnek, hogy Szentléleken

a front idején egy nagyobb csoport civil személy húzta meg magát abban bízva, hogy távol a várostól biztonságba helyezhetik magukat és ezáltal elkerülhetik a harcokkal együtt járó esetleges tragédiákat, illetve a megszálló katonák garázdálkodását. A szentléleki menedékházban azonban egy diósgyőri és ózdi nyilasokból, illetve katonákból álló banda is betelepült, amelynek egyik vezetője, Schusztrig Jenő zászlós azzal dicsekedett, hogy Létrástetőn, pontosabban a disznóskúti rét szélén 97 munkaszolgálatost, szökött katonát, illetve baloldali embert lőttek agyon. A tömeggyilkosságot elmondása szerint németek segítségével hajtották végre, akik autóval hordták fel a kivégzendőket, majd megásatták velük saját sírjaikat. Gittáné úgy tudta, hogy a csoport tagjai egyéni kivégzéseket is végrehajtottak, a szentléleki menedékházban meghúzódó nem nyilasok közül egyeseket esti sétára hívtak Örvényköre és ott agyonlőtték.⁹¹ Az ügyben a MOKAN másnap három diósgyőri férfit is kikérdezett, Gittáné férjét, valamint Schmidt Bélát és Hoffmann Józsefet. Vallomásaikban azonban a kivégzések vádja már nem szerepelt, a „terrorbanda” szerintük szovjetek elleni diverzáns cselekményeket tervezett.⁹²

A létrástetői tömeggyilkosság ügyében ekkor még nem indult érdemi eljárás, noha Páricsi Ernő 1945. január elején szemtanúként fellépve nyilatkozott a sajtónak a létrástetői kivégzésekről. Ugyanekkor egy csordás előadására hivatkozva – aki éjszakákon át borzalmas jankiáltásokat és sikoltozásokat hallott – jávorkúti kivégzésekről is beszélt. Páricsi 1945. áprilisában immár detektív csoportvezetőként tett hivatalos bejelentést a bükki tömegsírokról, s ezt immár hivatalos vizsgálat követte, amelyben ő maga is részt vett.⁹³ Páricsi és Szabadkai Béla⁹⁴ irányításával egy rögtönzött bizottság ment ki a Bükkbe két autóval és egy egész napos kutatás során négy tömegsirt találtak, kettőt Létrástetőn és kettőt Jávorkúton. A sírok körül véres ruhadarabokat, szétszakadt katonasapkákat, tüzerparolit, néhány Bibliát és térképdarabokat találtak. Ez alapján úgy vélték, hogy az áldozatok szökött katonák, munkaszolgálatos zsidók

86 A fasizmus álarca nélkül... *Szabad Magyarország*, 1945. január 5.

87 Négy tömegsirt tártak fel a Bükkben. *Felvidéki Népszava*, 1945. április 25.

88 Monos Márta: Negyven éve történt. „Így éltük meg a felszabadulást” *Észak-Magyarország*, 1984. október 4.

89 Regős László: Egyenes derék. *Határőr*, XXXVI. évf. 50. szám. 1981. december 11.

90 Pelle János: Lincselés Miskolcon. *Hitel*, 2020. május. XXXIII. évf. 45.

91 ÁBTL 3.1.9. V-18358. Gitta Józsefné kihallgatása. 1944. december 22.

92 ÁBTL 3.1.9. V-18358. Jegyzőkönyv. 1944. december 23.

93 Négy tömegsirt tártak fel a Bükkben. *Felvidéki Népszava*, 1945. április 25.

94 A nyilasvérengzés újabb tömegsírját fedezték fel Miskolc környékén. *Szabad Magyarország*, 1945. április 28.

és baloldali munkások voltak. A bizottság tagjai két sírt nyomban megbontottak. Az egyik sírhely egy elhagyatott mészégető kemencében, a másik egy víznyelő gödörben volt. Az egyikre hatalmas köveket görgettek, amelyeket öten is alig bírtak elmozdítani a helyéről. A másikon a holttestekre nagy fatöngöket dobáltak, majd azt földréteggel takarták el. A próbafeltárásnál az egyik sírban egy áldozat lábára bukkantak, a másikban a derekára. Miután így meggyőződést szereztek a sírok hollétéről, azokat ismét betakarták.⁹⁵

Létrástetőn 1945. április 25-én kezdődött meg az egyik tömegsír feltárása. A sírban rétegesen, egymás felett elhelyezve feküdtek a holttestek. „*Hiányos öltözetben, megcsönkítva, összeverve, lött sebekkel eléktelenítve. Sok csak alsónadrágban volt, ami azt bizonyítja, hogy gyilkosaik kivégzésük előtt vagy után ruháiktól is megfosztották őket.*” A tömegsír legfelső rétegéből tíz áldozat holttestét emelték ki, amelyeket Miskolcra szállítottak. Ott az izraelita hitközség vette át a tetemeiket a meggyilkoltak agnoszkálása, vagyis azonosítása céljából.⁹⁶ A zsidó temetőben április 26-án kezdődött meg a boncolás dr. Potoczky Dezső törvényszéki orvos vezetésével. Az eseménynél jelen volt dr. Csongor Barna vizsgálóbíró, a rendőrség tisztviselői és az izraelita hitközség vezetősége. Az agnoszkálás során Züszmann Sándor miskolci kereskedő, Szabados György zenetanár, Bárdos Emil, az Arany Kasza vaskereskedés volt tulajdonosa, dr. Berényi László miskolci ügyvéd és egy Krakauer nevű losonci kávéháztulajdonos tetemét azonosították. Az áldozatoknál Züszmann kivételével – akinek halálát akasztás okozta – tarkólövést állapítottak meg halálukként, de több holttest arról tanúskodott, hogy előtte bántalmazták őket. Züszmann Sándor koponyáján horpadások látszottak, Szabados György állkapcsa törött volt és bal szemét kiütötték, Berényi László egyik szeme pedig ki volt szúrva.⁹⁷

1945. április 26-án délelőtt az egyik tömegsírban újabb tizenöt áldozatot holttestét szállították be Miskolcra. Másnap délelőtt újból kiszállt a bizottság az izraelita temetőbe, ahol dr. Potoczky Dezső törvényszéki

orvos és dr. Rosenblatt Károly orvos boncolták fel az áldozatokat, amelyek egyike sem volt miskolci.⁹⁸ A következő napokban az exhumált halottak száma 40-re nőtt. Az áldozatok közül ekkor még csak tízet ismertek fel, köztük Fodor György miskolci lakost, Weisz Miklós nagyváradi kereskedőt és egy Löwinger nevű ismeretlen helyről idekerült munkaszolgálatost. Április 30-án pedig sajtóhírek szerint egy ötödik tömegsírt is találtak.⁹⁹

1945. május 2-án újabb tíz,¹⁰⁰ más adat szerint tizenkilenc halottat exhumáltak a vízmosásban lévő tömegsírban. A szemlén Kerényi Béla népügyészségi elnök kalauzolásával megjelent a szovjet ügyészség vezetője, Kiplisz szovjet őrnagy-hadbíró, egy szovjet őrnagy is. A feltárás során személyi okmányaik alapján Kürthy Sándor budapesti kereskedő, Weinberger Jenő miskolci műszerész és egy Blau nevű munkaszolgálatos tetemét azonosították. A vizsgálat alapján megállapították, hogy a halál oka minden esetben tarkó- és nyakszirtlövés, amelyet egy 9 milliméteres pisztolyból adtak le.¹⁰¹ A halottak kiemelését letartóztatásban lévő, nyilasoknak nevezett személyekkel végeztették, akiket utóbb befogtak a holttesteket szállító szekerek elé és „felvontatták” őket Miskolcon. A „nyilasokat” – akiknek egy része bizonyosan nem volt a szélsőjobboldali párt tagja – tömeg támadta meg, amelynek – két zsidó fiú halálát okozva – szovjet fegyverroppogás vetett véget.¹⁰²

A létrástetői exhumálások eredményei dr. Csongor Barna vizsgálóbíró nyilatkozata alapján váltak ismertté: „*a halottak túlnyomó része hason fekve, részben pedig fejfelé lefelé fekszik azt lehet megállapítani, hogy a gyilkosok a sír szélén lévő dombra állították áldozataikat, ott lötték agyon őket és azok belezuhantak a sírba. Ezt megerősíti a boncolás is, amelynek során megállapították, hogy az áldozatok kivétel nélkül a nyak közepén, vagy a tarkón hátulról kapták a halálos lövést. Kár, hogy a feltárás megindulásakor nem fordítottak nagyobb gondot az eldobált patronhüvelyek összeszedésére [...], mert ezekből a használt fegyver-fajtára lehet következtetni. A büntügyi vizsgálat talált ugyan egy-két hüvelyt, és megállapítható, hogy*

95 Munkások, katonaszökevények és deportáltak tömegsírját fedezték fel Miskolc közelében. *Szabad Magyarország*, 1945. április 25.

96 Tíz holttestet szállítottak be Miskolcra Létras-tetőről. *Felvidéki Népszava*, 1945. április 26.

97 Felismerték a bükki tömegsírok első áldozatait. *Felvidéki Népszava*, 1945. április 27.

98 Hétfőtől a Bükkben boncolják fel a nyilas gyilkosságok áldozatait. *Felvidéki Népszava*, 1945. április 28.

99 Ötödik tömegsírt fedeztek fel Létrástetőn. *Felvidéki Népszava*, 1945. május 1.

100 Folytatták a létrástetői tömegsírok feltárását. *Felvidéki Népszava*, 1945. május 3.

101 Ezt csináltuk mi, nyilasok. *Szabad Magyarország*, 1945. május 4.

102 Az eset részleteiről lásd K1s 2018, 138–139.

ezeket Browning vagy más hasonló rendszerű pisztolyból lötték ki. A bírói szemle kétséget kizáróan megállapította azt is, – és ez egybehangzik a fontos tanúvallomásokkal –, hogy a gyilkosságok két turnusban történtek. A sírban fekvő holtak ugyanis kétféle típusú lövéstől haltak meg. Az áldozatokat közvetlen közletről lötték agyon. A nyakszirtlövés minden áldozaton csaknem milliméter pontossággal egyeznek és azonos helyen vannak. Ebből arra lehet következtetni, hogy a kivégzést biztoskezü, hidegvérű és ilyen munkában már begyakorlott gyilkos hajtotta végre. A bizottság ezúton is felhív minden olyan egyént, aki a november 2. és 9. között lezajlott autós szállításokról bármit is tud, azonnal jelentkezzen a népügyészen.”¹⁰³

Május közepén az újságok egy újabb, a jávorkúti Csemetekert melletti Felsősebesvíznél, az erdő mélyén felfedezett tömegsírrol számoltak be, ez azonban valószínűleg azonos lehet a víznyelőben talált tömegsírral, amelynek megtalálásáról már korábban is beszámolt a sajtó. A helyet ugyancsak Páricsi Ernő detektív-csoportvezető és Szabadkai Béla detektív azonosította erdőőrök segítségével, akik elmondták, hogy a kivégzések ideje alatt tilos volt a közelben tartózkodniuk. A tanúk kihallgatásából megállapították azt is, hogy a kivégzésre hurcolt áldozatok egy része nem akart tovább menni az erdőbe, mert már tudta, milyen sors vár rá. Ezeket az úton lötték agyon, majd lábuknál fogva vonszolták a sírig. A tömegsírt egy kör alakú, mintegy három és fél méter átmérőjű, kimélyített víznyelő gödörben találták meg. Május 15-én a sírból hat, tarkólövessel kivégzett férfi tetemét emelték ki. Mint-hogy az áldozatok közül sajtóhírek szerint csak egy volt zsidó, úgy vélték, a többiek elfogott katonaszökevények lehettek.¹⁰⁴ Holttestük a „felismerhetetlenségig” össze volt törve, amit az idézhetett elő, hogy sírjuk betakarásakor a földdel vegyesen súlyos sziklákat dobáltak a halottakra, amelyek szétroncsolták a holttesteket.¹⁰⁵

1945. május 17-i hír szerint a létrástetői tömegsír-ból összesen 95 holttestet hantoltak ki.¹⁰⁶ Ennek száma tíz nappal később már 138-ra nőtt. Újsághírek szerint

közülük egy nő és – a csemetekerti hírekkel szemben csak – egy keresztény férfi volt.¹⁰⁷

1946. január elején újabb létrástetői holttesteket találtak mintegy másfél kilométer távolságra az 1945-ben felfedezett tömegsírroktól. Két diósgyőri fiú rözs-egyűjtés közben egy omladozó vadászház pincéjében egy női és egy férfi holttestre bukkant. A férfi zsebében lévő személyazonossági iratokból megállapították, hogy Rosner Mihály budapesti munkaszolgálatos holtteste. Bejelentésük alapján január 3-án¹⁰⁸ politikai nyomozók csoportja és orvosi bizottság ment ki a helyszínre. A két holttesten kívül egy düledezőfélben lévő istálló pincéjében újabb holttesteket találtak.¹⁰⁹ Január 8-án egy szűkebb rendőri bizottság folytatta a vizsgálatot, amely megállapította, hogy a pincében öt szétroncsolt holttest található, köztük egy 8-10 éves gyermek koponyája. A bizottság holttestek megvizsgálása során arra a megállapításra jutott, hogy „az áldozatokat előbb lelőtték, majd koponyájukat puskatussal szétverték. Borzalmas kínzások előzhettek meg a gyilkosságokat, amire abból lehet következtetni, hogy az erdőszlak közelében egy fatörzsön két bevert kampót találtak, s a fatörzsön számos lövés golyónyoma látszik. Valószínű az is, hogy miután a kivégzettek holttestét a verembe dobtálták, a vermet fel is robbantották, mert a közepén lévő szarufák összeomlottak.” A holttesteknél talált iratok maradványainak segítségével két áldozat személyazonosságát állapították meg, egyikük Smirikó Andor debreceni lakos, a másik Freisner Károly budapesti munkaszolgálatos volt.¹¹⁰

A korabeli sajtó nem számolt be róla, de korabeli nemzeti bizottsági iratok alátámasztják, hogy exhumálások történtek a bükki Alabástrombércen és Csikorgótetőn is.¹¹¹ A halottak pontos számát sajnos nem tudhatjuk. A létrástetőihez hasonlóan – és a gádótanyáival ellentétben – ezen exhumálásokkal, illetve boncolásokkal kapcsolatban sem maradtak fenn jegyzőkönyvek. Bár az újságokban már 1945-ben 138 áldozatról beszéltek, az ügyészség 1954-ben a Létrástetőn,

103 Megásott sírjuk szélén tarkólövessel gyilkolták meg áldozataikat Létrástetőn a nyilasok. *Felvidéki Népszava*, 1945. május 5.

104 Megkezdték a bükki nyilas és SS tömeggyilkosságok újabb tömegsírjának feltárását. *Szabad Magyarország*, 1945. május 17.

105 Borzalmasan összeroncsolt holttestek a csemetekerti tömegsírban. *Szabad Magyarország*, 1945. május 16.

106 Megkezdték a bükki nyilas és SS tömeggyilkosságok újabb tömegsírjának feltárását. *Szabad Magyarország*, 1945. május 17.

107 A Gestapo által meggyilkolt nők tömegsírját találták meg Hejőcsaba mellett. *Szabad Magyarország*, 1945. május 29.

108 Meggyilkolt férfi és nő holtteste a létrástetői erdőszházban. *Felvidéki Népszava*, 1946. január 4.

109 A Létrás-tető újabb áldozatai. *Felvidéki Népszava*, 1946. január 6.

110 Tízéves gyermek szétvert koponyáját is megtalálták Létrástetőn. *Szabad Magyarország*, 1946. január 10.

111 HU-MNL-BAZML-XVII.407. 749/1945.

az Alabástrom-bércen és a Csemetekertben megtalált tömegsírok áldozatainak számát 135 főre tette.¹¹²

NYOMOZÁSOK A LÉTRÁSTETŐN ÉS KÖRNYÉKÉN FELTÁRT TÖMEGGYILKOSSÁGOK ÜGYÉBEN

A tömeggyilkosságok tetteseként 1945 áprilisában először – Gitta Józsefné vallomására hagyatkozva – a szentléleki nyilas csoportot nevezték meg, de nyomozás indult egy jávorkúti erdész után is.¹¹³ A halottakat ugyanis olyan helyre ásták el, ami helyismeretet igényelt, s a kérdéses erdész a németekkel együtt menekült el.¹¹⁴

Az 1944. december 5-e táján Szentléleken, majd a szaljkai vadászházban berendezkedett „terrorbanda” elleni nyomozás azonban a tömeggyilkosság tekintetében nem vezetett érdemi eredményre, még vezetőjük nevét sem sikerült pontosan megállapítani. Míg Gitta Józsefné Tokaji László miskolci hadnagyról beszélt, addig a férjéekkel készült jegyzőkönyvben Tokaji Józsefként azonosították. Nem találták meg állítólagos vezetőtársait, Schusztrig Jenő diósgyőri zászlóst, Sebők András diósgyőri őrmestert és Kanyó István diósgyőri lakost sem. Történt ez annak ellenére, hogy a Szentléleken bujdosók, illetve a Schusztrigék által Hámorból katonai bevonulásra kényszerített és elhurcolt férfiak közül többeket kihallgattak. Elfogták a csoport több tagját, köztük Valentin Zoltánt, akit előbb internáltak,¹¹⁵ majd 1947-ben büntetőeljárást indítottak ellene. A létrástetői tömeggyilkosságban való érintettséggel még a népügyészség sem vádolta meg, így a népbíróság más cselekmények miatt ítélte 3 év börtönre.¹¹⁶ Tokajiek ügyében a népbíróság 1948-ban folytatott le az eljárást. Ekkor az ismeretlen helyen távollévő Tokaji Lászlót (sic!), Schusztrig Jenőt, Sebők András, Kanyó Istvánt és Laboda András 15-15 év fegyházbüntetésre ítélték.

A népbíróság azonban csak egyetlen, ismeretlen kilétű zsidó munkaszolgálatos kivégzését látta bizonyítottnak, ezt a személyt – a bíróság megállapítása szerint – távozásuk előtt tarkón lövéssel végezték ki és a szaljkai vadászház közelében temették el.¹¹⁷ Tokajiek a létrástetői tömeggyilkosságokban igazából részt sem vehettek, mert – mint ahogy azt utóbb megállapították – azok egy hónappal Szentlélekre való érkezésük előtt, november első felében történtek.

Még 1945 áprilisában a létrástetői tömeggyilkosságokkal a már előzetes letartóztatásban lévő Langfeit Károlyt és Dobóczy Lászlót is meggyanúsították. Sajtóhírek szerint Langfeit „a munkaszolgálatosok és baloldali munkások összefogódásában, elhurcolásában és kirablásában vett részt. Dobóczi pedig mint gépkocsivezető szállította a vesztőhelyre a szerencsétlen áldozatokat a nyilas és SS hóhéroknak. Dobóczi naponta kétszer fordult, 15-15 foglyot vitt a teherautón. Mindketten részt vettek a »vallatásban«, vagyis az elfogottak bántalmazásában.”¹¹⁸

A vádak Dobóczy László esetében – aki 1944. december 13-tól 1945. február 12-ig szovjet, majd február 27-től magyar őrizetben volt – nem álltak meg. A vészkorszak idején Kóródy István nyilas városvezető sofőrjeként szolgáló Dobóczyt a tömeggyilkosságban való részvétellel meg sem vádolták, így a népbíróság más vádak alapján ítélte elsőfokon 12, jogerősen pedig 4 év börtönre.¹¹⁹

Az 1945. április 17. óta őrizetben lévő Langfeit Károly azonban – a népbíróság megítélése szerint – valóban érintett volt a tömeggyilkosság ügyében. Tagja volt ugyanis annak a fegyveres nyilas csoportnak, amely 1944. november 1-jén az Erzsébet kórházból több munkaszolgálatos zsidót elhurcolt,¹²⁰ majd utóbb átkísért a Glósz-kitérőbe.¹²¹ E munkaszolgálatosok közül később többek – pl. Szabados György – tetemét azonosították Létrástetőn. Langfeit – utóbb fenyegetésre és verésre hivatkozva visszavont¹²² – rendőrségi vallomásán még

112 HU-MNL-BAZML-XXV. 71.d. 00130/1953. Borsodmegyei Ügyészség vádirata.

113 Négy tömegsirt tártak fel a Bükkben. *Felvidéki Népszava*, 1945. április 25.

114 Munkások, katonaszökevények és deportáltak tömegsírját fedezték fel Miskolc közelében. *Szabad Magyarország*, 1945. április 25.

115 HU-MNL-BAZML-XXV.4. 287/1948. Valentin Zoltán tanúvallomása, 1946. május 20.

116 HU-MNL-BAZML-XXV.4. 51/1947.

117 HU-MNL-BAZML-IV.1930. 478/1949. Tokaji László és társai népbírósági ítélete.

118 Felismerték a bükk-i tömegsírok első áldozatait. *Felvidéki Népszava*, 1945. április 27.

119 HU-MNL-BAZML-XXV.4. 354/1947.

120 Az esetről lásd Kis 2015a, 78.

121 HU-MNL-BAZML-XXV.4. 57/1945. Miskolci Népbíróság 57/1945/9. sz. ítélete.

122 HU-MNL-BAZML-XXV.4. 57/1945. Langfeit Károly népbírósági vallomása.

beismerte, hogy a Létrástetőn kivégzetteket teherautókra rakták és a Glósz-kitérőben az újgyőri nyilasoknak adták át, sőt megnevezte a teherautók sofőrjeit (köztük Dobóczy Lászlót) és két kivégző osztag tagjait.¹²³ Későbbi vallomásában azonban már arról számolt be, hogy a munkaszolgálatosokat gyalogosan kísérték csoportokban a Glósz-kitérőbe.¹²⁴ Langfeit a népbíróság előtt tagadta, hogy jelen lett volna a Glósz-kitérőben, akkori nyilatkozata szerint az áldozatokat Gitta József adta át az ottani nyilasoknak.¹²⁵ Langfeit Károly bűnösségét azonban – más cselekményeket is bizonyítva látva – a miskolci népbíróság 1945. július 25-én megállapította és 15 év kényszermunkára ítélte. Büntetését a Népbíróságok Országos Tanácsa 1945. október 30-án 12 évre szállította le.¹²⁶

Pördi György diósgyőri MÁVAG főtisztet, volt leventeoktatót 1945. áprilisában azzal jelentették fel többek között, hogy „felbujtója volt a létrástetői gyilkoságnak, mert fasiszta szellemben nevelt leventéi közül kerültek ki a létrástetői gyilkosok.”¹²⁷ A vádak alaptalannak bizonyultak, más büntettek címén azonban a népbíróság 1946-ban 1 év börtönre ítélte.¹²⁸

1945. májusában a rendőrség politikai osztálya arra a következtetésre jutott, hogy a kivégzésekben német katonákon és nyilas karszalagos suhancokon kívül magyar SS-katonák is részt vettek. Úgy vélték, hogy a csemetekerti „kivégzések vezetője” a diósgyőri Jánosik Endre volt.¹²⁹ Jánosikot csak 1946-ban fogták el, de sem nyilas párttagsággal, sem a tömeggyilkosságban való részvétellel meg nem vádolták. A miskolci népbíróság végül egyéb vádakban bűnösnek találva 1948-ban 10 év kényszermunkára ítélte. Büntetését utóbb 6 év börtönre mérsékeltek.¹³⁰

A létrástetői kivégzésekkel kapcsolatban 1945. július 11-én Fehér Béla Károly főgyógyyszerészt tartóztatták le. A vád szerint az ő bejelentése nyomán hurcolták el 1944. november 1-jén az Erzsébet-kórházban elbújtatott munkaszolgálatosokat. Bár Fehért 1945. november 14-én szabadlábra helyezték, az eljárás folytatódott. A miskolci népbíróság csak 1948-ban tárgyalta ügyét. A magát ártatlannak valló Fehért ekkor életfogytiglani fogházra ítélték, két évvel később pedig a váci börtönben meghalt.¹³¹

1946. elején szabadlábon hagyása mellett Kovács Mihályné postai levélkézbesítő ellen indult eljárás azzal a váddal, hogy 1944. októberében bujkáló munkaszolgálatosokat jelentett fel, akiket ezután elfogtak és egy részüket bizonyosan kivégezték Létrástetőn.¹³² Kovácsnét a népbíróság felmentette a vádak alól.¹³³

Vladár János pártszolgálatost 1945. november 24-én tartóztatták le azzal a gyanúval, hogy részt vett a létrástetői kivégzésekben és hogy felesége többeknek dicsekedett azzal, hogy férje részt vett a zsidóknak Bükkbe való kiszállításában. A gyanú alaptalan volt, de az eljárás során bizonyítottan vették, hogy többek letartóztatásában és az újdiósgyőri pártházba való átkísérésében vett részt, és ezért a miskolci népbíróság 1947. augusztus 14-én 5 év 6 hónap börtönre ítélte. Büntetését a Népbíróságok Országos Tanácsa 9 év fegyházra emelte fel.¹³⁴

Czárán Frigyes sajoszentpéteri fegyveres nyilas pártszolgálatost 1945-ben tartóztatták le. A fiatalembert népbírósági tárgyalásán az egyik tanú gyanúsította meg azzal, hogy 1944. novemberében kijelentette előtte, hogy „Most jöttem Miskolcra a Hunyadi páncélosoktól, ma jó munkát végeztünk, 12 embert elintéztünk a Létrástetőn.”¹³⁵ Czáránnal szemben nem sikerült bebizonyítani

123 HU-MNL-BAZML-XXV.4. 57/1945. Langfeit Károly kihallgatása. 1945. március 10.

124 HU-MNL-BAZML-XXV.4. 57/1945. Langfeit Károly népbünyészségi vallomása. 1945. április 17.

125 HU-MNL-BAZML-XXV.4. 57/1945. Langfeit Károly népbírósági vallomása.

126 HU-MNL-BAZML-XXV.6. 294/1948.

127 Tüntetés a tárgyalóteremben. *Felvidéki Népszava*, 1945. november 4.

128 HU-MNL-BAZML-XXV.4. 332/1945.

129 Borzalmasan összeroncsolt holttestek a csemetekerti tömegsírban. *Szabad Magyarország*, 1945. május 16.; Megkezdtek a bükki nyilas és SS tömeggyilkosságok újabb tömegsírjának feltárását. *Szabad Magyarország*, 1945. május 17.

130 HU-MNL-BAZML-XXV.4. 287/1948. Miskolci Népbíróság 287/1948-8. sz. ítélete.; NOT.II.242/1949/18. sz. ítélet.

131 http://nol.hu/belfold/20100227-a_vaci_rabtemeto_halottai-565191

132 HU-MNL-BAZML-XXV.4. 60/1946. Kolozs Miklós István bírósági tanúvallomása.

133 HU-MNL-BAZML-XXV.4. 60-1946. Miskolci népbíróság ítélete.

134 HU-MNL-BAZML-XXV.4. 36/1946.

135 *Felvidéki Népszava*, 1945. november 11.

a gyilkosságban való részvételt, de más bűntettekben bűnösnek találva 3 év börtönre ítélték.¹³⁶

Még 1945-ben népbírósi eljárás indult Szabó Elek pincér ellen is. Őt azzal vádolták, hogy nyilas pártszolgálatosként olyan személyeket kísért a vasgyár melletti salakdombon lévő nyilas partházhoz, akiket utóbb Létrástetőn kivégeztek. Szabó a felelősségre vonás elől megszökött, de távollétében 1948-ban 15 év fegyház-büntetésre ítélték.¹³⁷

1946 elején a rendőrség politikai osztálya már beismerte, hogy nem tudja azonosítani a létrástetői tömeggyilkosságok tetteseit. Ekkor úgy vélték, hogy a gyilkosok még a „felszabadulás” előtt elmenekültek, s azóta Németországban bujkálnak az „igazságszolgáltatás sújtó keze elől”.¹³⁸

1946-ban azonban újabb eljárás indult a miskolci és dunántúli kivégzésekkel egyaránt vádolt, miskolci fegyveres, pártszolgálatos nyilasokból álló ún. „tízecsoport” tagjai ellen.¹³⁹ E csoport hajtotta végre a nyilas uralom idején a letartóztatásokat, s az általuk elfogott és – az adatok szerint – megkínzott többnyire zsidó munkaszolgálatosok egy részének holttestét utóbb a Létrástető környéki tömegsírok feltárásakor azonosították. A társaság vezetői közül elsőként Dusza Istvánt fogták el 1945. április 24-én. Bár őt október 31-én szabadlábra helyezték, utóbb feltételezték a létrástetői kivégzésekben való részvételét.¹⁴⁰ 1946 januárjában elfogták Krajcsi Jánost, majd februárban Drótos Gyula miskolci kocsmárosot tartóztatták le, akiket a sajtóban már egyértelműen összefüggésbe hoztak a létrástetői kivégzésekkel, noha elsősorban a Dunántúlon elkövetett tömeggyilkosságokkal vádolták meg őket. Perükre csak 1948-ban került sor. Tárgyalásukon az egyik tanú határozottan „állította, hogy a létrástetői kivégzéseknek Drótos, Krajcsi és egy Gitta nevezetű egyén volt az irányítója”.¹⁴¹ Bár közvetlen részvételüket bizonyítani ezen kivégzésekben nem tudták, a bíróság a vádlottak tagadása ellenére bűnösnek mondta ki őket. Krajcsi

Jánost és Drótos Gyulát 1948. szeptember 14-én, míg Csicsics Bélát 1949. január 26-án végezték ki Budapesten, társaikat életfogytiglani börtönre ítélték. A csoport szabadlábon maradt tagjai ellen 1953-ban indítottak eljárást, amelynek eredményeként ugyancsak megállapították a létrástetői kivégzésekben való felelősségüket, noha a közvetlen részvételt itt sem tudták bizonyítani és különösebb erőfeszítést sem tettek ennek, illetve a gyilkosság körülményeinek felderítése érdekében. Az eljárás eredményeként 1955. augusztus 27-én Miskolcon Mente Zoltánt, Vágvölgyi Andrászt és Cseh Károlyt akasztották fel (Kis 2015b, 169–171).

A Miskolc-környéki tömeggyilkosságok ügyében a nyomozás 1965-ben vett új lendületet. Ausztriában ekkor vizsgálták felül a háborús bűnösöket, s az eljárások során előkerült a miskolci népügyészség 1945. október 11-én kelt feljegyzése a gadótanyai és létrástetői tömeggyilkosságokkal kapcsolatban. Az osztrák hatóságok azt feltételezték, hogy az ügyben Miskolcon eljárást indítottak, ezért a magyar Külügyminisztériumon keresztül kérték az iratok sürgős átadását.¹⁴² Ennek hatására a Belügyminisztérium telefonon keresztül utasította a BM Borsodmegyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztályát a vizsgálat, gyakorlatilag egy újabb nyomozás lefolytatására.

Az 1965-ös vizsgálat igyekezett mindenre kitérni. Szinte azonnal megállapították, hogy a létrástetői gyilkosságokkal kapcsolatban 1955-ben Mente Zoltánt és társait kivégezték. Leellenőrizték a gadótanyai ügyben 1945-ben feljelentést tevő négy hozzátartozót, közvetlen kapcsolatot azonban egyikükkel sem tudtak létesíteni. Ehrenfeld Jenő Izraelben, Rosenberger Mór Ausztráliában, Sydney-ben élt, míg Blumberger Ignác 1963-ban, Groszmann Jenő 1964-ben meghalt.¹⁴³ A rendőrség elsőként egy „Kovács Béla” fedőnevű volt ügynökükkel vette fel a kapcsolatot,¹⁴⁴ de igyekeztek minden fellelhető iratot beszerezni. Utóbbi jelentős nehézséget jelentett, hiszen a Rosenbergerék 1945-ös

136 HU-MNL-BAZML-XXIV.202.b. 12. dob.

137 HU-MNL-BAZML-XXV.4. 629-1945. Miskolci népbírósi ítélete.

138 Újra kísért Létrástető. *Szabad Magyarország*, 1946. január 4.

139 Történetüket lásd Kis 2015b, 155–171.

140 Meddig folyik még a fasiztamentés? *Szabad Magyarország*, 1945. december 23.

141 Északmagyarország, 1948. július 3.

142 ÁBTL 4.1. A-692. BM Borsod megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztály. Feljegyzés. 1965. május 13.

143 ÁBTL 4.1. A-692. A Gadótanyai és létrástetői gyilkosságokkal kapcsolatos jelentés megküldése. BM Borsod megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztály jelentése. 1965. május 14.

144 ÁBTL 4.1. A-692. BM Borsod megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztály. Feljegyzés. 1965. május 13.

bejelentésén és a népügyészség egy hasonló időben született végzésén kívül más nem állt rendelkezésükre.

Az egykori népügyészségi és népbírói iratokkal kapcsolatban mindössze annyit sikerült megállapítaniuk, hogy azokat időközben a debreceni népbírószékhez, illetve népügyészséghez szállították át. A nyomozás során feltérképezték azt is, hogy kik foglalkoztak egykor az ügyel, közülük dr. Csongor Barna népbíró néhány évvel azelőtt meghalt, dr. Ágoston Pál és dr. Katona Zoltán népügyész a Legfelsőbb Bíróságon dolgoztak.¹⁴⁵ Megállapították, hogy a létrástetői tömeggyilkosság ügyében 1945-ben Páricsi Ernő politikai nyomozó és Kecskés Ferenc, valamint Péter Kornél és Simon Lukács járt el, míg a gadótanyainál tévesen az 1946-ban meglincselt Frenkel Ernőt nevezték meg.¹⁴⁶ Ilyen nevű személy nem létezett, valószínűleg két rendőr nevét vonták tévedésből össze. Frenkel esetében bizonyára magyarosított nevén Fogarasi Artúr rendőr főhadnagyrá gondolhattak, de az is tény, hogy a német állampolgárságú háborús bűnösök tárgyában kelt egyik jelentést dr. Frank Ernő rendőr százados jegyezte.¹⁴⁷ A felsoroltak közül csak Páricsi Ernővel tudtak szót váltani, aki akkor határőr őrnagyként Budapesten dolgozott. Páricsi sem tudott azonban sokat segíteni, mindössze annyit tudtak meg tőle, hogy 1945-ben Bojarszki Endre erdész segített neki sokat.¹⁴⁸

A gadótanyai gyilkosságok szemtanúi közül 1965-ben már csak ketten voltak életben, Fülöp Gyula és D. Tóth Sándor fia, Géza. Fülöp időközben áttelepült Csehszlovákiába, így csak apósával tudtak elbeszélgetni arról, hogy Fülöp mit mesélt az általa tapasztaltakról.¹⁴⁹ D. Tóth Géza azonban részletesen beszámolt emlékeiről.¹⁵⁰

Felkeresték a gadótanyai áldozatok családtagjait is, köztük Engelhardt József özvegyét, aki részletesen beszámolt férje történetéről.¹⁵¹ Az 1945-ös bejelentés íróin túl ugyancsak igyekeztek az ország területén belül és kívül (Kassán) megtalálni a Judenheim életben maradt lakóit,¹⁵² valamint azokat, akik a 1944 őszen keresztény iparosként kerültek kapcsolatba a zsidó iparosokkal. Ezen nyomozások és kapcsolatfelvételek azonban nem vezettek eredményre, mint ahogyan az egykori elítéltekkel (pl. Dobóczy Lászlóval¹⁵³) folytatott beszélgetések sem. Meglátogatták a miskolci Herman Ottó Múzeum hírlaprézlegét is, ahol korabeli újságcikkek után kutattak.¹⁵⁴

Újramelegítették a szentléleki „terrorbanda” ügyét is. Tokajit ekkor Tokaji József miskolci munkabeíróként azonosították, aki zászlósként teljesített katonai szolgálatot és 1945-ben a népügyészség kihallgatta.¹⁵⁵ Egy volt politikai rendőr információi szerint felmerült annak a lehetősége, hogy Tokajit a szovjetek kihallgatása után a Szovjetunióba vitték és agyonlőtték.¹⁵⁶ Bár ezt megerősíteni nem tudták, tényként megállapították, hogy a miskolci járásbíró 1949-ben holtá nyilvánította. A végzés szerint 1945-ben a Szovjetunióban lelte halálát.¹⁵⁷ A Tokaji-féle társaság további tagjai ügyében is nyomozást folytattak, de még az 1947-ben elítélt Valentin személyét sem tudták azonosítani.

Egyfajta kitérőként nyomozást folytattak az arnóti, öt személy halálát okozó tömeggyilkosság ügyében is, de végül megállapították, hogy az nem köthető a miskolci Sonderkommandóhoz, a gyilkosságot valószínűleg a környéken harcoló SS-alakulat tagjai követték el.¹⁵⁸

145 ÁBTL 4.1. A-692. B. M. Borsodmegyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztály III/1. alosztály. Jelentés. Miskolc, 1965. május 14.

146 ÁBTL 4.1. A-692. 150.

147 HU-MNL-BAZML-IV.901.b. 1675/1945.

148 ÁBTL 4.1. A-692. 134.

149 ÁBTL 4.1. A-692. B. M. Borsodmegyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztály III/1. alosztály. Jelentés. Miskolc, 1965. július 27.

150 ÁBTL 4.1. A-692. Cím nélküli feljegyzés a gadótanyai gyilkosság szemtanúiról.

151 ÁBTL 4.1. A-692. Feljegyzés Engelhardt Józsefnéről. Dátum nélküli

152 ÁBTL 4.1. A-692. 19/21. Írógéppel írt dátum nélküli feljegyzés.

153 Az 1965-ös nyomozás előtt nem sokkal Dobóczy László meglátogatta Orosz Kálmánt, aki az ellene folyó eljárásban mint a politikai osztály vezetője vett részt és a létrástetői felvonulás egyik fő szervezője volt, akit szóban felelősségre vont azért, hogy a vizsgálat során összeverték. ÁBTL 4.1. A-692. 85.

154 ÁBTL 4.1. A-692. B. M. Borsodmegyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztály III/1. alosztály. Jelentés. Miskolc, 1965. május 14.

155 ÁBTL 4.1. A-692. B. M. Borsodmegyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztály III/1. alosztály. Jelentés Tokaji József gestaposról. Miskolc, 1965. október 1.

156 ÁBTL 4.1. A-692. 213.

157 ÁBTL 4.1. A-692. 216.

158 ÁBTL 4.1. A-692. B. M. Borsodmegyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztály III/1. alosztály. Jelentés. Miskolc, 1965. augusztus 26.

A rendőrség Politikai Osztálya természetesen figyelmet szentelt az elkövetőként megnevezett SS-tisztekre is. A gyilkosság elrendelőjeként ismert May Untersturmführerrel kapcsolatban kiderítették, hogy egy Wilhelm May nevű SS tiszt – aki korábban Hamburgban volt banktisztviselő – a debreceni gettózásokat irányító dr. Siegfried Seidel SS százados beosztottja volt.¹⁵⁹ A két személy közötti azonosságot azonban nem állapították meg.

Mínt hogy Rosenbergerék 1945-ben több olyan magyarországi illetőségű személyt is megneveztek, akik kapcsolatban álltak az SS Sonderkommandoval, vagy tagjai lettek az SS-nek, igyekeztek őket azonosítani, s ha lehetséges, kikérdezni. E téren rendkívül nagy erőfeszítéseket tettek és számos személyt leellenőrizték, érdemi eredményt azonban alig tudtak felmutatni. A keresett személyek közül Magyarországon csak a németeknek szakácsnőként dolgozó Dingesz Lajosnét tudták csak kihallgatni,¹⁶⁰ vallomása azonban a tömeggyilkosság ügyében nem mozdította elő a nyomozást. Hasonlóképp rengeteget foglalkoztak egykori miskolci Volksbund-tagokkal és azoknak a városban élő kapcsolataival,¹⁶¹ de ezen vizsgálatok sem jártak sikerrel.

Különösen fontos volt, hogy a nyomozás idején, 1965. július 13-án Rosenberger Mór (M. Regos néven) levelet írt miskolci rokonainak, amelyet átadtak a rendőrségnek is. Rosenberger ebben arról is beszámolt, hogy két évvel ezelőtt a gadótanyai gyilkosok névsorát eljuttatta a náci gyilkosokat „felkutató szervhez”, s hogy annak hatására a ludvigsburgi Landesjustizverwaltung (igazságügyi hatóság) megkeresése alapján a nyugatnémet konzulátus március 23-án részletesen kihallgatta.¹⁶² Érdekes módon a konzulátus Izraelben Ehrenfeld Jenőt is kihallgatta,¹⁶³ az eljárás további kimeneteléről azonban nem rendelkezünk információval.

Rosenberger Mór levele azért is volt érdekes a rendőrség számára, mert abban azt állította, hogy rajta kívül már csak a valószínűleg Bécsben élő Atlasz van életben.¹⁶⁴ Atlasz neve azonban szerepelt a gadótanyai kivégzettek hejőcsabai emlékművén. A nyomozás Rosenberger ezen állítását sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudta. Kételyeiket csak fokozta, amikor egy volt SS-katona kérdéses hitelességű kihallgatása során arról számolt be, hogy Atlasz Károly (nem Rezső) kassai vízvezeték-szerelő a háború végén Szlovákia területén volt internálva és ott találkozott vele.¹⁶⁵ A csehszlovák hatóságoktól utóbb beszerzett információkból és iratokból utóbb az is kiderült, hogy Kassán egyszerre tartottak nyilván egy ismeretlen utónevű Atlasz nevű személyt feleségével együtt, mint gadótanyai áldozatokat és egy Atlasz Károly nevű személyt, aki a „felszabadulás” után hazatért Kassára.¹⁶⁶ A zavar tehát csak fokozódott, de ennél többre ők sem jutottak. Hozzá kell tenni, hogy az 1945-ös boncolás során – amelynek jegyzőkönyvét az 1965-ös vizsgálat során nem ismerték – Atlasz Rezsőt arany zápfogai, illetve aranyfoga alapján egybehangzóan azonosították.¹⁶⁷

A CSEHSZLOVÁK KAPCSOLAT

A rendőrség az egykori elítéltek között kiemelt figyelmet fordított Burger Sándorra, akit távollétében kifejezetten a gadótanyai tömeggyilkossággal összefüggésben ítélte el a népbíróság 1948-ban és azóta sem tudtak semmit sem a hollétéről. Hosszas nyomozás után Burger egykori beosztottja vallomása alapján úgy vélték, a háború után Csehszlovákiába költözött.¹⁶⁸ Mint hogy a gadótanyai áldozatok jelentős része Kassáról származott, a miskolci rendőrség felvette a kapcsolatot a csehszlovák társszervekkel.

159 ÁBTL 4.1. A-692. B. M. Borsodmegyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztály III/1. alosztály. Jelentés May Wilhelm SS tisztről. Miskolc, 1965. szeptember 13.

160 ÁBTL 4.1. A-692-1. Dingesz Lajosné kihallgatása. 1965. július 9.

161 ÁBTL 4.1. A-692. 75.

162 ÁBTL 4.1. A-692. M. Regos. sidney-i lakos levele Kálmán Sándor miskolci lakosnak. 1965. július 14.

163 ÁBTL 4.1. A-692. B. M. Borsodmegyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztálya. Összefoglaló jelentés Hejőcsaba mellett elkövetett SS-tömeggyilkosságról. Miskolc, 1965. október 22.

164 ÁBTL 4.1. A-692. M. Regos. sidney-i lakos levele Kálmán Sándor miskolci lakosnak. 1965. július 14.

165 ÁBTL 4.1. A-692. Schneider Sebestyén kihallgatása. 1965. augusztus 16.

166 ÁBTL 4.1. A-692. B. M. Borsodmegyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztály III/1. alosztály. Jelentés csehszlovák BM elvtársakkal folytatott megbeszélésről. Miskolc, 1965. október 21.

167 HU-MNL-BAZML-IV.912. 2605/1946.

168 ÁBTL 4.1. A-692. 118.

A megyei rendőrkapitányság politikai osztályának III/1. alosztálya részéről 1965. október 20-án és november 1-jén a tornyosnémeti határállomás épületében került sor találkozóra a kassai belügyi szervek munkatársaival. A csehszlovák társszervek rendelkezésükre bocsátották a kassai és a gadótanyai gyilkosság ügyében 1948-ban keletkezett feljelentéseket és több érintettől szóbeli információval szolgáltak. Így közölték, hogy a Rosenberger Mórék által 1945-ben tett bejelentésben szereplő Hrubyné lánya Mária volt, akit 1948-ban a kassai Népbíróság 10 évre ítélt, majd a börtönben meghalt. Rajta kívül több SS-ben szolgáló, illetve a miskolci Judenheimből szerencsésen hazatérő személyről adtak tájékoztatást, ezen információk azonban csak még nagyobb zavart okoztak a miskolciak számára. A kassaiak szóbeli tájékoztatása szerint ugyanis 1945-ben hazatért Schwartz Jenő, Atlasz Károly, Mittelman Vilmos, Gottesmann Emil, Zinner Béla és egy Márkus nevű személy, aki utána főiskolán tanult Kassán, vagyis olyan személyek, akiket az 1945-ös gadótanyai boncolás során halottként azonosítottak.¹⁶⁹ Tették ezt annak ellenére, hogy az 1948-as kassai állambiztonsági feljelentés szerint is ezen személyek halálukat lelték Gadótanyán.¹⁷⁰

A magyar rendőrök később is számos kérdéssel fordultak ezután a csehszlovák „elvtársakhoz”, érdemi választ azonban nem, vagy alig kaptak és hiába kérték a holtta nyilvánítottak hozzátartozóinak, így Kremzir Gézának és Zierer Péternek a tanúkihallgatását.¹⁷¹ Egyetlen téren sikerült előrelépést elérni: a csehszlovák társszervek arról tájékoztatták miskolci kollégáikat, hogy Burger Sándor valóban Somorján él, s a miskolci népbíróság ítélete alapján a pozsonyi állami bíróság 1951-ben 15 évre ítélte, majd 1957-ben szabadult.¹⁷²

A váratlan siker után a nyomozás befulladt. A magyar hatóságok közel két évig tétlenek maradtak. Magyar kérésre 1967 októberében a Belügyminisztérium III/III-3. osztályának munkatársai meghallgatást tarthattak Burger Sándorral. Burger – aki az 1951-es magatartásához hasonlóan – minden egykori vádpontot tagadott és igazságtalannak tartotta elítélését. A „meghallgatásról” szóló jelentés szerint Burger nem volt őszinte, ellentmondásokba keveredett, amelyekre utána nem tudott elfogadható magyarázatot adni. Kikérdezése tehát nem járt eredménnyel.¹⁷³

A miskolciak nyomozása ezzel lényegében lezárult. Bár tudomással rendelkeztek arról, hogy az 1944-ben a városban székelő „SS Sonderkommando” tagjai ellen 1965-ben Nyugat-Németországban és Ausztriában eljárást folytattak le,¹⁷⁴ a nyugati hatóságokkal való kapcsolatfelvételre adataink szerint még csak kísérletet sem tettek. A gadótanyai és létrástetői tömeggyilkosságok ügyében „Miskolci SD” címen nyitott dossziékat ugyan le nem zárták, de a nyomozást sem folytatták.

Mindezek dacára a Belügyminisztérium III/III-3. osztálya 1971-ben további információkhoz jutott. A német háborús bűnösök magyarországi tevékenységét vizsgálva úgy vélték, hogy a gadótanyai gyilkosságok tettesei megállapíthatók. Az elkövetők névsorát összevetették a lengyel állambiztonsági szervek által rendelkezésükre bocsátott német háborús bűnösök listáival. Ennek során – a vezetéknev, az alakulat, valamint a rendfokozat alapján – két személyt tudtak azonosítani.¹⁷⁵ Franz Kurt volt SS-Untersturmführert 1943-ban Lengyelországban, Treblinkán elkövetett bűnei miatt állították 1965-ben, Düsseldorfban bíróság elé, amely életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte.¹⁷⁶ Christensen Theodor¹⁷⁷ SS-Sturmbannführert a Szovjetunióban,

169 ÁBTL 4.1. A-692. B. M. Borsodmegyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztály III/1. alosztály. Jelentés csehszlovák BM elvtársakkal folytatott megbeszélésről. Miskolc, 1965. október 21.

170 ÁBTL 4.1. A-692. Kassai Nemzeti Bizottság Állambiztonsági Hivatala büntető feljelentése. 1948. március 5.

171 ÁBTL 4.1. A-692. 229.

172 ÁBTL 4.1. A-692. B. M. Borsodmegyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztály III/1. alosztály. Feljegyzés Burger Sándor ügyében. Miskolc, 1965. november 2.; ÁBTL 4.1. A-692. 266.

173 ÁBTL 4.1. A-692. Belügyminisztérium III/III/3-a. alosztály. jelentése Burger Sándor ügyében. Budapest, 1967. november 21.

174 ÁBTL 4.1. A-692. B. M. Borsodmegyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztály. Jelentés. Miskolc, 1965. augusztus 4.

175 ÁBTL 4. 1. A-1126. Belügyminisztérium III/III-3. Osztály jelentése a német háborús bűnösök magyarországi tevékenységére vonatkozó adatgyűjtésről. Budapest, 1971. február 22.

176 ÁBTL 4. 1. A-1126. 132.

177 Személyét Tihanyi Endre a létrástetői tömeggyilkosságokkal hozta összefüggésbe: „Christensen őrnagy Észak-Magyarország Gestapo-főnöke és csoportja, miután feltörte a volt miniszterelnök, Bethlen István Jávorkúton lévő vadászkastélyát, kirabolta, majd pár nappal később végeztek áldozataikkal. A fegyvertípusból ítélve a Létrástetőn lévő másik tömegsír áldozatait ugyanolyan módszerrel, ugyanolyan precizitással, vérfagyasztó kegyetlenséggel nyilasok végezték ki.” (TIHANYI 1985)

az Einsatzgruppe C-nél elkövetett bűnei miatt 1969-ben Darmstadtban állították bíróság elé, amely azonban felmentette a vádak alól.¹⁷⁸ E két személy azonban nem szerepel azon listán, amelyet a gadótanyai tömeggyilkosság elkövetőiről készítettek a Judenheim túlélői. Hogy azonosításuk milyen módon történt, arra az iratok sem adnak választ.

ÖSSZEGZÉS

Az 1945-ös nyomozások során elsősorban a magyarországi lehetséges elkövetőkre koncentráltak, de nem bizonyítékok, hanem – akár személyes bosszúból fakadó – feltételezések alapján. Ezen eljárások nem vezettek eredményre. A „tíz csoport” tagjai ellen folytatott eljárásokban ugyan megállapították Drótos Gyula, illetve Mente Zoltán és társai felelősségét a létrástetői tömeggyilkosságokkal kapcsolatban, érdemi bizonyítékokat azonban ekkor sem tudtak felmutatni, sőt az eljárás során csak mellékszálón foglalkoztak a Miskolc környéki kivégzésekkel, a fő hangsúlyt a dunántúliakra helyezték.

Az 1965-ben megkezdődő nyomozás valamilyen mértékben törekedett a pártatlanságra. A nyomozók egyaránt figyelmet szenteltek a létrástetői és gadótanyai kivégzések magyar és német szálaira. Bár a vizsgálat során igyekeztek minden fellelhető információt beszerezni, a nyomozás ezúttal sem vezetett eredményre. Bár az adatok alapján egyértelművé vált, hogy a tömegkivégzésekért SS-katonák voltak a felelősök és arról is tudtak, hogy ellenük 1965-ben Ausztriában és Nyugat-Németországban is indítottak büntetőeljárásokat, a velük való kapcsolatfelvételt még csak nem is kezdeményezték. Mindezek következtében ezen tömeggyilkosságok ügye máig megoldatlan. Bár rengeteg információval rendelkezünk egyes részletek tekintetében, a felelősök személye még most sem ismert, s amennyiben valamilyen hitelt érdemlő dokumentum, visszaemlékezés elő nem kerül, sajnos az is marad.

FORRÁSOK, RÖVIDÍTÉSEK

ÁBTL – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest

3.1.9. Vizsgálati dossziék (V-dossziék)

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok (A-anyag)

4.1. A-1126. Belügyminisztérium III/III-3. Osztály anyagai

HU-MNL-BAZML – Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, Miskolc

IV.901.b. Borsod-Gömör (-Kishont) vármegye főispánjának iratai. Közigazgatási iratok

IV.912. A Miskolci járás főjegyzőjének iratai

IV.1930. Miskolc tjh. Város Diósgyőri I. fokú Közigazgatási Kirendeltségének iratai

XVII.407. A Miskolci II. sz. Igazoló Bizottság iratai

XXIV.202.b. A Borsod Vármegyei Földhivatal iratai. Általános iratok

XXV.4. A Miskolci Népbíróság iratai

XXV.6. A Miskolci Népjogászat iratai

XXV.71.d. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Főügyészség iratai. TÜK-iratok

XXXV.133.a. Az MSZMP és jogelőd pártjai B.-A.-Z. megyei és miskolci szervezetei dokumentumainak gyűjteménye. Általános gyűjtemény

IRODALOM

BERÁNNÉ NEMES Éva

1971 Miskolc politikai élete a német megszállás hónapjaiban. *Borsodi Történelmi Évkönyv*, III. 13–46.

CSÍKI Tamás

2001 A miskolci zsidóság a holocaust időszakában. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, XL. 335–345.

KIS József

2015a Nyilasok Miskolcon. *Történelem és Muzeológia – Internetes folyóirat Miskolcon*, 2. évf. 2. szám. 68–83.

178 ÁBTL 4. 1. A-1126. 176.

- 2015b A miskolci tízes csoport története. *Levéltári Közlemények*, 86. évf. 155–171. TIHANYI Endre
1985 Lármafa a tömegsírokról. *Észak-Magyarország*,
2018 Háborús bűnös vagy áldozat? *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, LVII. 137–168. XLI. évf. 121. sz. (május 25.) 6–7.

MASS MURDERS IN THE AREA OF MISKOLC DURING THE HOLOCAUST

Keywords: Holocaust, mass murder, the Jewish community, German occupation, Arrow Cross Party

Following the reign of terror of the Arrow Cross Party, several mass graves were exhumed in the vicinity of Miskolc, including locations such as Létrástető or the settlement of Gadótanya. These latter two places became particularly important after the Second World War, in the 1960s, when investigations on mass murders were carried out in order to close the criminal procedures on the war crimes carried out by the members of the Arrow Cross Party. The aim of this study is to compare and analyse the documents of three investigations: the first was carried out by the People's Court during 1945–1950, the second was carried out by the Borsod-Abaúj-Zemplén County Court during 1953–1955 and last one was carried out by the political division of the County police in 1965. [translated by Csaba Medve]

József Kis

HERMAN OTTÓ MÚZEUM